

**Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В
УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК БЕЗПЕКИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»
Освітньо-професійна програма «Управління в системі соціального
забезпечення»

Виконав: здобувач вищої освіти
Групи СЗм-21
Кошелюк Роман Петрович

Керівник:
к. ст. н., доцент
Сушик Ірина Вікторівна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«___» _____ 2025 р.

Гарант освітньо-професійної програми:
Професор, д. політ. н.
Малиновський Валентин Ярославович

Луцьк – 2025 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ	6
1.1. Концептуальні засади ювенальної політики.....	6
1.2. Зміст понять «ювенальна політика», «безпека дитини», «соціальний захист» в українському правовому та соціальному полі.....	10
1.3. Аналіз міжнародно-правової та вітчизняної бази щодо захисту та безпеки дитини.....	17
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	24
2.1. Процес формування ювенальної політики у кроссекторальному вимірі	
2.2. Специфіка реалізації ювенальної політики як чинника безпеки в умовах війни в Україні.....	30
2.3. Соціальний захист неповнолітніх та його особливості в умовах війни в Україні.....	36
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ НАЯВНОЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ	43
3.1. Аналіз ефективності ювенальної політики та складові її удосконалення (впровадження інноваційних соціальних технологій, елементів цифрової юстиції, посилення ролі громадськості та міжнародної співпраці).....	43
3.2. Робота ювенальної превенції та заходи щодо її удосконалення.....	50
3.3. Діяльність Центрів пробації для неповнолітніх в Україні та світі.....	57
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	66

ВСТУП

Актуальність дослідження формування та реалізації ювенальної політики в Україні як чинника безпеки та соціального захисту набуває особливого значення в умовах сучасних викликів, серед яких значне місце посідає повномасштабна військова агресія та її руйнівні наслідки. Війна суттєво підвищила ризики для життя, здоров'я та повноцінного розвитку дітей, включаючи загрози фізичній безпеці, травмування психіки, зростання сирітства та вимушене внутрішнє чи зовнішнє переміщення. У цих умовах ефективна ювенальна політика є критично необхідною для забезпечення життєво важливих інтересів дитини, її соціального захисту та відновлення.

Системний підхід до формування політики дозволить не лише оперативно реагувати на актуальні потреби дитячого населення (психологічна допомога, освіта в умовах безпеки, підтримка вразливих категорій), але й закласти міцний фундамент для майбутнього стійкого розвитку України, де права та добробут кожної дитини є пріоритетом державної безпеки.

Реалізація якісної ювенальної політики виступає індикатором зрілості демократичних інститутів та здатності держави забезпечити комплексний соціальний захист підростаючого покоління. Дослідження є актуальним з огляду на потребу визначення найбільш ефективних моделей взаємодії державних, громадських та міжнародних організацій у сфері захисту прав дитини, а також розробки практичних рекомендацій для подолання кризових явищ та створення безпечного, сприятливого середовища для кожного українського ювенального громадянина.

Стан вивченості проблеми. Проблематика формування та реалізації ювенальної політики як чинника безпеки і соціального захисту дітей знайшла відображення у працях таких авторів, як О. Безпалько, С. Бондаренко, І. Трубавіна, А. Музика, О. Бандурка, О. Балакірева, А. Зінченко.

Метою наукової роботи є комплексний аналіз теоретико-методологічних засад формування та реалізації ювенальної політики в Україні як чинника

безпеки та соціального захисту дитячого населення, особливо в умовах війни в Україні.

Завдання дослідження включає наступні аспекти:

– вивчення ключових концептуальних підходів ювенальної політики в Україні та світі;

– роз'яснення вікових меж статусу неповнолітніх та змісту понять «ювенальна політика», «безпека дитини», «соціальний захист» в українському правовому та соціальному полі;

– дослідження міжнародно-правової та вітчизняної бази щодо захисту та безпеки дитини;

– визначення механізмів формування та реалізації ювенальної політики в Україні шляхом аналізу кроссекторальних викликів;

– показ специфіки реалізації ювенальної політики як чинника безпеки та соціального захисту неповнолітніх в умовах війни в Україні;

– аналіз ефективності ювенальної політики через оцінку складових її удосконалення (інноваційні соціальні технології, елементи цифрової юстиції, посилення ролі громадськості та міжнародна співпраця);

– на прикладах світового і вітчизняного досвіду показ ролі ювенальної превенції та центрів ювенальної пробації як ефективних інструментів корекції поведінки неповнолітніх у світі.

Об'єктом дослідження є ювенальна політики в Україні як чинник безпеки та соціального захисту.

Предмет дослідження – формування та реалізація ювенальної політики в Україні як чинник забезпечення безпеки та соціального захисту.

Методика дослідження базується на комплексній методиці, що поєднує теоретичні (системний, діалектичний аналіз), емпіричні (контент-аналіз, інтерв'ю) та порівняльно-правові методи.

Джерела інформаційної бази дослідження – офіційні державні сайти, зокрема, Пробація України, а також законодавчі акти, наукові праці українських та іноземних дослідників та веб-ресурси органів влади.

Під час виконання кваліфікаційної роботи магістра було використано інструменти штучного інтелекту Gemini для систематизації літературних джерел, розробки дизайну дослідження, редагування тексту. Усі отримані результати були перевірені на достовірність та відповідність академічній доброчесності

Практичне значення. Висновки роботи слугуватимуть теоретичною та емпіричною базою для підготовки фахівців у галузі соціальної роботи та публічного управління, а також для моніторингу та адвокаційної діяльності громадських організацій щодо забезпечення прав дитини. Крім того, результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення роботи ювенальних практиків-превентологів на рівні громад, регіону та країни в цілому.

Наукова новизна отриманих результатів. Розроблено та обґрунтовано низку практичних рекомендацій щодо управління ювенальною сферою, спрямованих на підвищення стійкості системи соціальних послуг та ефективності механізмів превенції, що є новим кроком у розвитку української науки державного управління та соціального захисту.

Апробація результатів. Отримані практичні результати дослідження були представлені на VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-психологічна допомога і соціальна робота: виклики сучасності» (м. Луцьк, 10–11 квітня 2025 р.). За підсумками конференції опубліковано тези:

1. Роман Кошелюк. Ювенальна превенція в Україні: зміст та напрями діяльності. *Соціально-психологічна допомога і соціальна робота: виклики сучасності* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 10–11 квітня 2025 р.). Луцьк: відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2025. С. 84-89.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ

1.1. Концептуальні засади ювенальної політики

Проблематика формування та реалізації ювенальної політики як чинника безпеки і соціального захисту дітей була і залишається предметом активного дослідження в українській науці. Серед провідних науковців, які приділяли увагу цій темі, варто відзначити фахівців у галузі права, соціології, соціальної роботи та державного управління.

Історіографічний огляд проблеми охоплює декілька етапів. На початкових етапах (кінець ХХ – початок ХХІ століття), дослідження зосереджувалися переважно на концептуалізації ювенальної політики в контексті розбудови незалежної держави та імплементації міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини. У цей період науковці, О. Безпалько, С. Бондаренко та І. Трубавіна (у сфері соціальної роботи та захисту прав), а також А. Музика та О. Бандурка (у сфері ювенальної юстиції та кримінального права), аналізували становлення системи захисту дитинства та її законодавчу основу.

На сучасному етапі (особливо після 2014 року та повномасштабного вторгнення), акценти досліджень змістилися на проблеми безпеки, соціальної стійкості та відновлення прав дітей в умовах збройного конфлікту. Сучасні праці О. Балакіревої, А. Зінченко та інших фахівців із соціології та соціальної медицини присвячені вивченню впливу війни на психічне здоров'я та соціалізацію дітей, а також питанням забезпечення життєдіяльності та соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей. Це свідчить про еволюцію наукових поглядів від суто правового та соціально-педагогічного

виміру до комплексного, міждисциплінарного підходу, що інтегрує питання національної безпеки, соціального захисту та гуманітарного реагування.

В сучасній Україні та у світі гостро стоїть проблема забезпечення правопорядку, пов'язана із формуванням нової політико-правової концепції ювенальної політики. Стабільний і стійкий розвиток України, особливо в контексті реформування її державно-правових засад, вимагає комплексного наукового дослідження питань забезпечення прав дітей на концептуальному рівні. Це передбачає не лише традиційний підхід, але й розширення методології за рахунок недооцінених прикладних аспектів, зокрема адміністративно-правових та інформаційно-правових.

Створення повноцінної Концепції формування ювенальної політики з урахуванням адміністративно-правових та інформаційно-правових основ є складним, але необхідним завданням. Його вирішення вимагає попереднього наукового опрацювання як теоретико-методологічних засад, так і визначення практичних напрямків, форм і методів її реалізації. Ключовим є забезпечення балансу між теоретичними розробками та прикладними підходами при визначенні всіх елементів прав дітей.

Актуальність створення нової концепції ювенальної політики є глобальною. Для її успішного формування в Україні, в умовах реформ, необхідно розширити науковий аналіз прав дітей, включивши до нього адміністративно-правові та інформаційно-правові аспекти. Це вимагає складного процесу, що поєднує теоретичну базу, практичні кроки та забезпечує раціональне співвідношення цих підходів [1].

Ювенальна політика – це складна, міжгалузева система державних заходів, спрямована на забезпечення прав, захисту інтересів, розвитку та безпеки дітей і неповнолітніх. Вона охоплює не лише систему правосуддя (ювенальна юстиція), але й сфери соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та виховання [2].

Концептуальні засади цієї політики ґрунтуються на пріоритеті захисту дитини як найбільш вразливого члена суспільства, що має особливі потреби у

зв'язку з її віком та стадією розвитку. Світові концептуальні засади міжнародної ювенальної політики є основою для національних систем і базується на принципах, закріплених у ключових міжнародних документах, зокрема: Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) є наріжним каменем і визначає чотири загальні принципи, які мають домінувати в усіх діях, що стосуються дітей. Всі права мають бути забезпечені кожній дитині без будь-якої дискримінації. У всіх діях щодо дітей першочергова увага має приділятися найкращому забезпеченню їхніх інтересів. Право на життя, виживання та розвиток полягає у забезпеченні повноцінного фізичного, психічного, духовного, морального та соціального розвитку дитини. Повага до поглядів дитини бачиться у конвенції шляхом забезпечення правом вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що її стосуються, причому цим поглядам приділяється належна увага [3].

Таблиця 1.1. Ключові концептуальні підходи ювенальної політики у світі

Концептуальний підхід	Сутність	Значення
Правосуддя, дружнє до дитини (Child-Friendly Justice)	Передбачає створення процедур та інститутів, які адаптовані до віку, рівня зрілості та розуміння дитини, незалежно від її ролі (жертва, свідок, правопорушник).	Гуманізація системи правосуддя, зменшення травматизації.
Відновне правосуддя (Restorative Justice)	Фокусується на відшкодуванні шкоди, примиренні потерпілого та правопорушника, а не на покаранні.	Сприяє реінтеграції неповнолітніх правопорушників у суспільство.
Принцип мінімальної інтервенції	Передбачає застосування санкцій та заходів державного впливу лише як крайній засіб (ultima ratio), віддаючи перевагу профілактичним, виховним та соціальним заходам.	Запобігання стигматизації дитини та вилученню її з сімейного середовища.
Деінституалізація	Перехід від великих інтернатних закладів до сімейних форм виховання (усиновлення, опіка, патронат) та підтримки сім'ї.	Забезпечення права дитини на виховання у сім'ї.

В Україні ювенальна політика концептуально базується на міжнародних стандартах, але має свої особливості, пов'язані з трансформаційними процесами, воєнними діями та курсом на європейську інтеграцію [4].

Концептуальне оформлення української ювенальної політики відображено в Конституції України, де йдеться про закріплення прав дитини та обов'язку

держави щодо їхнього захисту, законах України: «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», а також у реформованих нормах процесуального права. Проблеми ювенальної політики лежать в основі державних стратегій щодо роботи з молоддю. Зокрема, «Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей», що фіксує курс на деінституалізацію [5-14].

Ключовими пріоритетами в Україні є сімейні форми виховання. Державна політика спрямована на підтримку біологічної сім'ї та розвиток прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та патронату. Максимальна увага приділяється ранньому виявленню сімей у кризових обставинах та наданню соціальних послуг, щоб запобігти позбавленню батьківських прав та вилученню дитини. Концепція ювенальної юстиції передбачає створення спеціалізованих судів, прокуратур та поліцейських підрозділів, які володіють знаннями у сфері дитячої психології та розвитку.

В умовах повномасштабної агресії РФ, концептуальні засади ювенальної політики в Україні набули гострого безпекового виміру особливо за такими складовими:

- захист від наслідків війни (політика фокусується на питаннях захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, включаючи надання психосоціальної підтримки, вирішення проблем внутрішньо переміщених дітей та питання тимчасової окупації);
- верифікація та повернення (створена концепція механізмів повернення незаконно депортованих або примусово переміщених дітей, що є частиною безпекової та правозахисної політики держави);
- право на освіту та здоров'я в умовах кризи (концепція наполягає на безперервності освітнього процесу та доступу до медичних послуг навіть у зонах підвищеного ризику).

Сучасний соціально-економічний розвиток України супроводжується загостренням суперечностей та проблем соціальної дезадаптації дітей і підлітків, що ставить під загрозу їхні права та законні інтереси.

Ключове завдання при формуванні концепції ювенальної політики – це комплексний захист інтересів дітей від різноманітних негативних чинників (ризиків): зовнішніми чинниками виступають негативний вплив у школі, під час дозвілля та в публічному просторі. Внутрішніми (переважно сімейні) – проблеми у сімейному оточенні, зокрема випадки домашнього насильства. А також інформаційні: ризики, пов'язані з впливом соціальних мереж та інформаційного середовища.

В умовах соціально-економічних суперечностей в Україні, що призводять до дезадаптації дітей, законодавець має створити ювенальну політику, головна мета якої – захистити неповнолітніх від шкідливого впливу зовнішніх, внутрішніх (сімейних, включно з насильством) та інформаційних факторів (соцмережі).

Таким чином, українська ювенальна політика є динамічною системою, що поєднує універсальні міжнародні стандарти прав дитини з нагальною потребою реагування на безпрецедентні виклики національної безпеки.

1.2. Зміст понять «ювенальна політика», «безпека дитини», «соціальний захист» в українському правовому та соціальному полі

Загальновизнана актуальність проблеми правового статусу неповнолітніх зумовлена державною місією, що включає не лише встановлення, захист та охорону їхніх прав і свобод, але й формування навичок, необхідних для успішної соціалізації та самостійного функціонування у соціумі, а також дотримання загальновизнаних стандартів правової поведінки.

Водночас, у сфері правового статусу неповнолітніх існує низка проблем методологічного характеру, пов'язаних із понятійно-категорійним апаратом. Наукове розуміння ще не досягло консенсусу, особливо щодо розмежування основних термінів. Зокрема, поняття «діти», «малолітні», «молодь», «підлітки», «особи юного віку» та «неповнолітні» часто використовуються в юридичній,

соціальної та науковій літературі неоднозначно, без належного чіткого диференціювання. Така невизначеність перешкоджає формуванню єдиної термінологічної бази для ефективної реалізації ювенальної політики.

Таким чином, концептуальні засади ювенальної політики України інтегрують міжнародні стандарти прав дитини з необхідністю оперативного реагування на безпекові виклики, одночасно вимагаючи наукового вирішення фундаментальної проблеми термінологічної уніфікації для забезпечення соціальної безпеки неповнолітніх.

У вивченні правового становища осіб, які не досягли повноліття, спостерігаються значні концептуально-термінологічні складнощі. На сьогодні в науковій доктрині немає єдиної позиції щодо ключових понять. Існуючі терміни, такі як «діти», «малолітні», «підлітки», «молодь», «особи юного віку» та «неповнолітні», часто використовуються як взаємозамінні (синоніми), незважаючи на необхідність їхнього чіткого розмежування. Така невизначеність у вживанні ускладнює єдине розуміння їхньої суті.

Термін «неповнолітній» вказує на особу, що ще не набула повної юридичної дієздатності (повноліття). Хоча верхня межа (вік, після якого особа стає повнолітньою) зазвичай чітко визначена, питання нижньої вікової межі для статусу неповнолітнього залишається дискусійним.

Міжнародні норми схиляються до встановлення 18 років як верхньої межі, після якої індивід вважається юридично дорослим. Однак, кожна держава встановлює вік повноліття самостійно, і він може відрізнитися від загальноприйнятих 18 років, іноді бути й вищим. Визначення цієї межі, як правило, ґрунтується на припущенні, що у встановленому віці особа досягає достатнього рівня фізичної та психологічної зрілості, що дозволяє їй відповідально реалізовувати свої законні права та обов'язки.

Міжнародне законодавство, зокрема Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх, передбачає можливість розширення верхньої вікової межі для застосування особливих процедур, особливо в контексті кримінального правосуддя. Згідно з цими правилами,

неповнолітні (до 18 років), а також деякі молоді особи, що вчинили правопорушення, можуть бути притягнуті до відповідальності. При цьому до них застосовуються спеціальні, відмінні від дорослих, форми та методи реагування [15, с. 24].

Загалом, в Україні повноліття та, відповідно, повна цивільна дієздатність настає у віці 18 років. Неповнолітнім вважається особа, яка не досягла вісімнадцяти років. Однак, залежно від галузі права (Цивільне, Кримінальне, Кримінально-процесуальне), існують додаткові вікові категорії та особливості:

Законодавство чітко розмежовує неповнолітніх на дві групи за рівнем дієздатності: малолітня особа – дитина до досягнення нею 14 років (має часткову цивільну дієздатність) і неповнолітня особа – дитина у віці від 14 до 18 років (має неповну цивільну дієздатність (наприклад, може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами)).

Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 3) також використовує ці поняття для встановлення процесуального статусу. Малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [16, с. 24].

Кодекс законів про працю встановлює окремі норми праці для осіб, які не досягли 18 років. За загальним правилом, трудовий договір допускається з особами, які досягли 16 років. У деяких випадках (за згодою одного з батьків або особи, що його замінює) на роботу можуть прийматися особи, які досягли 15 років.

Законодавство України визначає повноліття і, відповідно, повну цивільну дієздатність, як таке, що настає після досягнення особою вісімнадцяти років. Відтак, неповнолітньою вважається будь-яка особа, що не досягла цього віку.

Важливо зазначити, що українське законодавство диференціює цих осіб, вводячи додаткові вікові категорії, особливо у Цивільному та Сімейному кодексах. Особа до чотирнадцяти років визнається малолітньою і має лише часткову цивільну дієздатність. Діти ж у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти

років вважаються власне неповнолітніми і наділені неповною цивільною дієздатністю, що дозволяє їм самостійно здійснювати, наприклад, невеликі побутові операції або розпоряджатися власними доходами (заробітком чи стипендією) [17, с. 24].

У сфері кримінального процесу, терміни "малолітній" та "неповнолітній" також використовуються для встановлення відповідного процесуального статусу учасників. У Кодексі законів про працю існують окремі норми, що регулюють працевлаштування осіб до вісімнадцяти років. Згідно з цими нормами, прийняття на роботу можливе, починаючи з шістнадцяти років, а у виняткових випадках і за згодою батьків – з п'ятнадцяти років.

Таким чином, хоча загальне поняття "неповнолітній" охоплює усіх до 18 років, правові наслідки та обсяг прав і обов'язків суттєво різняться залежно від конкретної вікової групи, визначеної національним законодавством.

У сучасному правознавстві та соціальній сфері близькими є поняття «ювенальна політика» та «ювенальна юстиція». Ці поняття відіграють критично важливу роль, оскільки вони є відображенням стратегічного курсу держави та суспільства щодо дітей – найуразливіших громадян [17, с. 24].

Ювенальна політика виходить далеко за рамки виключно реагування на дитячу злочинність; це комплексний державний курс і система пріоритетів, які розробляються та імплементуються задля забезпечення повноцінного розвитку, надійного захисту та успішної соціалізації кожної дитини. Її центральне завдання, що ґрунтується на Конвенції ООН про права дитини, полягає у забезпеченні найкращих інтересів дитини, гарантуванні її прав і свобод, а також створенні сприятливих умов для фізичного, інтелектуального та морального становлення.

Важливо чітко розмежувати ювенальну політику та ювенальну юстицію. Якщо ювенальна політика є широкою, філософською стратегією, яка охоплює профілактику негативних явищ, загальний захист прав дитини та соціальні програми, то ювенальна юстиція є лише її вузьким, спеціалізованим інструментом. Юстиція займається безпосередньо процесуальною діяльністю:

розглядом справ неповнолітніх, які є правопорушниками, потерпілими чи свідками, через спеціалізовані судові та правоохоронні механізми. Іншими словами, ювенальна юстиція є практичною частиною політики, а якісна політика, зі свого боку, має на меті мінімізувати потребу у втручанні юстиції.

Поняття «ювенальна юстиція» (від лат. *juvenalis* – юнацький та *justitia* – правосуддя) є набагато ширшим, ніж просто суд для неповнолітніх. Це комплексна, міждисциплінарна система, орієнтована на захист найкращих інтересів дитини [17, с. 24].

Ювенальна юстиція – це спеціалізована правова та соціальна система, що забезпечує справедливість і правосуддя щодо дітей, які:

- вступили в конфлікт із законом (вчинили правопорушення);
- постраждали від злочину (діти-жертви);
- опинилися у складних життєвих обставинах, коли їхні права порушуються (наприклад, неналежне виконання батьками обов'язків).

Головна мета цієї системи – не покарання, а реабілітація, ресоціалізація та профілактика дитячої злочинності та повторних правопорушень, застосовуючи переважно виховні та відновлювальні заходи.

В Україні комплексна, єдина система ювенальної юстиції, як це прийнято у розвинених країнах (зі спеціалізованими ювенальними судами, прокурорами, адвокатами та поліцією), залишається на стадії формування та імплементації. Натомість, її елементи вбудовані в чинне законодавство, зокрема, спеціалізація суддів – справи стосовно неповнолітніх розглядаються спеціально уповноваженими судьями (складом суддів) у місцевих судах загальної юрисдикції [17, с. 24].

Служби у справах дітей — виконують функції опіки та піклування, соціального захисту. Підрозділи ювенальної превенції в Національній поліції – займаються профілактикою правопорушень серед дітей.

Прокуратура та адвокатура – мають спеціалізованих прокурорів і адвокатів, які працюють з неповнолітніми. Кримінальне законодавство передбачає особливий порядок притягнення неповнолітніх до відповідальності,

надаючи пріоритет виховним заходам (наприклад, примусові заходи виховного характеру замість позбавлення волі, якщо це можливо). Розвиток медіації та програм відновного правосуддя (наприклад, пілотні проєкти, де неповнолітній правопорушник зустрічається з жертвою), спрямованих на відшкодування шкоди та примирення.

Таким чином, сучасний зміст ювенальної політики вимагає радикального відходу від застарілих каральних методів. Він передбачає перехід до моделі ресоціалізації та реабілітації, що втілює принцип «спочатку дитина, потім правопорушник». Саме такий підхід, орієнтований на дитину, а не на її проступок, є необхідною інвестицією у майбутнє суспільства.

Проаналізуємо категорію «безпека дитини». Вона є комплексною і виходить далеко за межі фізичного захисту. Вона охоплює сукупність умов, необхідних для всебічного благополуччя, включаючи фізичну (захист від травм, насильства, забезпечення базових потреб), психологічну та емоційну (захист від булінгу, принижень, створення атмосфери довіри), соціальну (інтеграція та захист від ізоляції) та економічну (захист від бідності та експлуатації праці). У сучасному світі до цього додаються освітня (безпечне та якісне навчання) та інформаційна (кібер) безпека (захист від загроз у цифровому просторі). Міжнародно-правовою основою цього поняття є Конвенція ООН про права дитини, яка зобов'язує державу та суспільство забезпечувати захист від усіх форм жорстокого поводження та недбалості.

Таблиця 1.2. Правовий та соціальний виміри поняття «безпека дитини» [17-18].

Вибір поняття	Правовий вимір (Юридична безпека)	Соціальний вимір (Функціональна безпека)
Сутність	Система нормативно-правових гарантій, спрямованих на захист прав та свобод дитини від протиправних посягань, а також на забезпечення відновлення цих прав у разі їх порушення	Стан зовнішнього середовища та внутрішньої стійкості, що забезпечує дитині можливість вільного розвитку та реалізації потенціалу без загрози з боку негативних соціальних чинників
Фокус уваги	Встановлення державного контролю та інституційних механізмів впливу (ювенальна юстиція, правоохоронні органи, суди).	Умови життя, сімейне благополуччя, доступ до якісних соціальних послуг, профілактика девіантної поведінки та соціального виключення
Ключові елементи	<ul style="list-style-type: none"> – Захист від злочинів (фізичне, сексуальне, психологічне насильство). – Дотримання процедурних прав. – Юридична відповідальність за порушення прав дитини. – Правові гарантії житла, освіти, медичної допомоги. 	<ul style="list-style-type: none"> – Захист від бідності, маргіналізації. – Психологічна стійкість та емоційне благополуччя. – Соціальна інтеграція та адаптація. – Безпека освітнього середовища (булінг).
Відповідальність	Держава (через правозастосовні та контролюючі органи).	Сім'я, громада, соціальні служби, заклади освіти, держава (у частині фінансування соціальних програм).

Поняття «соціальний захист» неповнолітніх є широким і охоплює цілу систему заходів, які здійснюються державою, органами місцевого самоврядування та суспільством для забезпечення повноцінного життя, всебічного розвитку, реалізації прав та задоволення життєво необхідних потреб дитини.

Соціальний захист неповнолітніх – це система правових, економічних, соціальних, педагогічних та медичних гарантій, спрямованих на: реалізацію конституційних прав та свобод дитини (на освіту, охорону здоров'я, житло, працю тощо); створення безпечних і сприятливих умов для її фізичного, психічного, духовного та морального розвитку; захист від усіх форм насильства, експлуатації, жорстокого поводження та дискримінації. А також надання підтримки дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах

(СЖО), сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям з інвалідністю, дітям, постраждалим від воєнних дій [18, с.34].

Таблиця 1.3. Основні напрямки та форми соціального захисту неповнолітніх [19].

Напрямок захисту	Зміст	Приклади
Економічний (матеріальний)	Надання фінансової підтримки, що забезпечує належний рівень життя.	Державна соціальна допомога (виплати при народженні, допомога малозабезпеченим сім'ям), пільги, стипендії, гарантії на працевлаштування.
Соціально-правовий	Забезпечення та відновлення порушених прав дитини, контроль за дотриманням законодавства.	Захист майнових і житлових прав, представництво інтересів у суді, діяльність служб у справах дітей, соціальний супровід сімей.
Соціально-медичний	Забезпечення доступу до якісної медичної допомоги та оздоровлення.	Безкоштовна медична допомога, профілактика захворювань, путівки на оздоровлення, реабілітація дітей з інвалідністю.
Соціально-психологічний	Надання допомоги у подоланні травматичних подій, адаптації та особистісному розвитку.	Психологічне консультування, корекція поведінки, підтримка дітей-жертв насильства чи конфліктів.
Організаційно-виховний	Створення безпечного освітнього середовища та альтернативних форм виховання.	Забезпечення доступу до освіти, протидія булінгу, влаштування дітей-сиріт у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, опіка/піклування.

1.3. Аналіз міжнародно-правової та вітчизняної бази щодо захисту та безпеки дитини

Світовий та український досвід підтверджує: імплементація системи ювенальної юстиції є стратегічно важливим чинником, що позитивно позначається на стані суспільства та зміцнює інституційну спроможність місцевих спільнот. Ключовою та ефективною компонентою цієї системи є програми відновного правосуддя. Вони забезпечують не лише виховний ефект для дитини, яка вступила в конфлікт із законом, та зниження рецидивів, але й

відіграють вирішальну роль у соціальній реінтеграції та успішній адаптації правопорушників [20].

Захист прав та забезпечення безпеки дитини є одним із фундаментальних пріоритетів сучасного міжнародного права. Історично права дитини були інтегровані в загальні права людини, але з часом виникла потреба у створенні спеціалізованої та універсальної міжнародно-правової бази, що враховує особливу вразливість дитячого населення. Ця база є багаторівневою, охоплюючи акти універсального (ООН) та регіонального рівнів, а також спеціалізовані конвенції.

Наріжним каменем цієї системи є принцип найкращих інтересів дитини, закріплений як імперативна норма у міжнародних відносинах, що зобов'язує держави вживати всіх необхідних заходів для гарантування її виживання, розвитку, захисту та участі у житті суспільства.

Конвенція ООН про права дитини (КПД), прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, є ключовим і найбільш ратифікованим міжнародним документом у сфері прав людини. Вона стала «Світовою Конституцією для дітей» і вперше інтегрувала всі аспекти життя дитини (громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права) в одному юридично обов'язковому акті [21].

Ключовими принципами КПД є наступні:

- принцип недискримінації (ст. 2): Усі права застосовуються до кожної дитини без винятку.
- найкращі інтереси дитини (ст. 3): Цей принцип має бути головним пріоритетом у всіх діях стосовно дітей.
- право на життя, виживання та розвиток (ст. 6): Охоплює право на здоров'я, освіту та якісний рівень життя.
- право на повагу поглядів дитини (ст. 12): Забезпечує право дитини висловлювати свої думки з усіх питань, що її стосуються.

Нагляд за виконанням Конвенції покладено на Комітет ООН з прав дитини. Держави-учасниці зобов'язані періодично подавати Комітету доповіді про заходи, вжиті для реалізації прав, закріплених у КПД.

Для посилення захисту у найбільш чутливих сферах були прийняті три факультативні протоколи до КПД, зокрема:

- факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.). даний протокол підвищує мінімальний вік для обов'язкової військової служби та участі у бойових діях до 18 років;
- факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії (2000 р.) спрямований на криміналізацію та міжнародну співпрацю у боротьбі з найгіршими формами експлуатації;
- факультативний протокол щодо процедури повідомлень (2011 р.) дозволяє дітям або їхнім представникам подавати скарги до Комітету ООН з прав дитини щодо порушення їхніх прав державою.

Окрім універсальної Конвенції, існує низка спеціалізованих конвенцій, що фокусуються на конкретних загрозах безпеці дитини. Зокрема, захист дитини в умовах збройних конфліктів.

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них (зокрема, Додатковий Протокол II 1977 р.) містять норми Міжнародного гуманітарного права (МГП), які надають дітям спеціальний захист, включаючи право на освіту, евакуацію, возз'єднання сімей та заборону вербування [22].

Для захисту прав дитини у транскордонних сімейних спорах ключове значення мають Гаазькі конвенції [23]. Гаазька конвенція 1980 року про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Її головна мета – негайне повернення дитини, незаконно вивезеної або утримуваної у будь-якій договірній державі.

Гаазька конвенція 1996 року про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей регулює питання опіки, піклування та захисту дитини, якщо вона перебуває на території іншої держави.

Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) зосереджена на захист від найгірших форм дитячої праці. Так, конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» (1999 р.) та Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» (1973 р.) є основою для захисту економічної безпеки дитини та її права на освіту [25].

Окрім вищеназваних документів, що регулюють права дитини на світовому рівні, є низка регіональних та інституційних механізмів. Якщо проаналізувати європейський рівень, то це Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) 1950 року. Хоча вона не є спеціалізованою, її статті (зокрема, ст. 8 – право на повагу до приватного і сімейного життя) ефективно застосовуються Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) для захисту прав дитини [25]. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 р.) посилює процесуальні права дитини в судових процесах.

Важливу роль у захисті прав дітей виконують спеціалізовані організації. Особливе місце в системі захисту належить Дитячому фонду ООН (ЮНІСЕФ). ЮНІСЕФ є провідним світовим захисником прав дітей, що працює над забезпеченням виживання, захисту та розвитку дитини в усьому світі, зокрема в зонах конфліктів та гуманітарних криз [26].

Закон України «Про охорону дитинства» дає таке роз'яснення самого поняття «охорона дитинства»: «стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини» [12].

Права дітей-ВПО закріплені в положеннях Закону України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб», який встановлює «гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб» [27].

У 2019 р. ще до повномасштабного вторгнення рф Україна приєдналася до Safe Schools Declaration (Декларації про безпеку шкіл), яка є «міждержавною політичною угодою, спрямованою на: захист освітніх закладів, учнів та педагогів від нападів під час збройних конфліктів; забезпечення безпеки шкіл та збереженні їх як місць навчання, а не об'єктів військових дій; підтримку права на освіту в т.ч. в умовах збройного конфлікту; відновлення освітнього процесу у постраждалих від конфліктів районах; підтримку та зміцнення стандартів міжнародного гуманітарного права, які регулюють захист освіти під час збройних конфліктів [28-29].

У 2021 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено «план заходів стосовно реалізації Safe Schools Declaration, що визначає такі основні блоки:

- 1) запровадження системи моніторингу нападів на заклади освіти;
- 2) захист закладів освіти від нападів, їх відновлення у випадку нанесення пошкодження;
- 3) забезпечення безперервності навчання;
- 4) впровадження підходів кризової педагогіки;
- 5) забезпечення системності підходів до захисту освіти в умовах збройного конфлікту;
- 6) просвітницькі та інформаційні заходи щодо положень Декларації та її вказівок» [29].

Розвиток вітчизняної сфери ювенальної юстиції відбувається в руслі впровадження міжнародних стандартів, що супроводжується відчутними позитивними змінами. Ще у 2011 році цей напрямок був офіційно закріплений Указом Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» [30]. Мета Концепції полягала у створенні повноцінної системи, здатної гарантувати законність, обґрунтованість та ефективність усіх рішень, які стосуються дитини, що вчинила правопорушення, з акцентом на її перевихованні та подальшій соціальній підтримці.

За наступний період, держава розробила та прийняла Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей, розраховану до 2023 року

[31]. Цей документ мав на меті впровадження більш ефективних та комплексних механізмів у роботі з неповнолітніми в правовій сфері.

Головні завдання Стратегії включали: зміцнення відповідальності як держави, так і суспільства за гармонійний розвиток дитини; підвищення рівня соціального та правового захисту неповнолітніх, які опинилися у конфлікті з законом; заходи для зниження рівня злочинності серед підлітків; забезпечення їхньої успішної соціальної реабілітації та виправлення.

Таким чином, Стратегія підтвердила та поглибила увагу до питань ресоціалізації та захисту дітей-правопорушників, але, як і раніше, концентрувала основні зусилля на цій категорії.

Як зазначає Н. Хмелевська, «значну увагу слід приділяти вивченню міжнародного досвіду та успішних тенденцій розвитку ювенальної юстиції. Однією з прогресивних моделей є концепція «спочатку діти, потім правопорушники» (Children First, Offenders Second), яка активно впроваджується у Великій Британії. Ця модель позитивного молодіжного правосуддя базується на системному управлінні, адаптованих та дружніх до дітей методах взаємодії, а також забезпеченні їхнього права на доступ до правосуддя та соціальну інтеграцію через активну участь у суспільному житті. Запропонована модель є альтернативою традиційному каральному підходу, що акцентує увагу на контролі, криміналізації та стигматизації неповнолітніх правопорушників. Вона ґрунтується на прогресивних підходах та нормативно-економічних засадах, відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини. Ключовими принципами цієї моделі є інклюзивне партнерство, що базується на емпіричних доказах, відмова від стигматизації та навішування ярликів, а також розвиток довіри та співпраці між неповнолітніми та державними інституціями» [32, 155]

У суспільній свідомості діти, які вступили у конфлікт із законом, часто викликають сприйняття загрози, що призводить до формування репресивних механізмів і посилює каральні уявлення щодо молодіжної злочинності. Проте, з огляду на особливу правосуб'єктність неповнолітніх, яка вимагає врахування

їхніх вікових, психологічних та соціальних особливостей, виключно каральний підхід є недоцільним [33].

Натомість, перевагу слід надавати методам, орієнтованим на реабілітацію, всебічне забезпечення прав дитини та ефективну соціальну адаптацію. Ця філософія втілена у прогресивній моделі «спочатку діти, потім правопорушники», яка має стати наріжним каменем у формуванні української концепції ювенальної юстиції. Фахівці, які працюють у цій сфері, повинні керуватися принципом пріоритету: вони взаємодіють із дитиною і лише після цього – з її правопорушенням.

Україна демонструє значний поступ у цьому напрямку, особливо у сфері відновного правосуддя серед неповнолітніх. Це підтверджує затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» від 22.07.2024 року [34].

Слушною є думка науковців про те, що законодавчі акти, що були прийняті і запропоновані задля обговорення у рамках реформування системи ювенальної юстиції, в цілому можуть вважатися позитивним кроком удосконалення системи і допоможуть якнайшвидше і максимально наблизити юстицію щодо дітей до міжнародних стандартів [35].

Міжнародно-правова база щодо захисту та безпеки дитини є комплексною, багатогранною і юридично обов'язковою. Її існування відображає консенсус світової спільноти щодо того, що діти є не просто об'єктами опіки, а повноцінними суб'єктами права, чий інтереси мають пріоритет.

Однак, головним викликом залишається не створення нових норм, а їх ефективне впровадження (імплементація) на національному рівні та забезпечення притягнення до відповідальності за порушення, особливо в умовах збройних конфліктів та криз. Саме через механізми КПД Факультативних протоколів та регіональних судів міжнародне співтовариство продовжує тиснути на держави для забезпечення реальної безпеки та захисту кожної дитини.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Процес формування державної ювенальної політики у кроссекторальному вимірі

Державна ювенальна політика являє собою цілісну систему заходів, спрямованих на забезпечення та захист прав, свобод і законних інтересів дітей та молоді, їхній повноцінний розвиток, соціалізацію та запобігання негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі. Це комплексна сфера державного управління, що охоплює правові, соціально-економічні, освітні, медичні та культурні аспекти життя неповнолітніх. Ефективність такої політики критично залежить від чіткості її формування на національному рівні та результативності втілення на регіональному рівні.

У формуванні державної ювенальної політики застосовується принцип кроссекторальності (або міжсекторальності) – це підхід, принцип, що описує взаємодію, співпрацю та інтеграцію між різними секторами суспільного життя, діяльності чи управління для досягнення спільної мети або вирішення комплексної проблеми. Ключовою ідеєю кроссекторальності є те, що жоден окремий сектор (наприклад, державний, приватний чи громадський) не може самостійно й ефективно вирішити складні сучасні виклики, такі як сталий розвиток, охорона здоров'я, соціальна інклюзія, протидія корупції чи боротьба зі зміною клімату, в тому числі захист і безпеку неповнолітніх.

Йдеться про спільну роботу таких секторів:

державний сектор (уряд, влада), які відповідають за політику, регулювання, фінансування та виконання законів;

приватний сектор (бізнес, підприємства), котрі надають ресурси, інновації, технології та робочі місця;

громадський сектор – (неурядові організації, волонтерські групи, наукові установи), котрі забезпечують експертизу, адвокацію, роботу з громадами та незалежний моніторинг.

Як зазначає науковець Р. Молчанов, «первинною детермінантою та головною запорукою ефективності державної політики в будь-якій галузі економіки або сфері суспільного життя є цілеформування, тобто окреслення головної мети та зумовлених нею завдань. Без чіткої постановки цілей галузевої політики годі й мріяти про її ефективність. Відсутність стратегічних орієнтирів унеможлиблює системний підхід до визначення принципів, форм і методів галузевого управління, меж компетенції владних суб'єктів, перспектив розвитку від повідної галузі та її окремих інститутів. Безцільність політики (як загальнодержавної, так і галузевої чи інституціональної) неодмінно зумовлює її непослідовність, непередбачуваність та безплідність. Політика – це управління державою шляхом визначення її завдань..., цей вислів тим більш слушний, коли йдеться про політику вітчизняну. Як давно вже зазначено, остання існує не відповідно, а скоріше всупереч різноманітним науковим догматам та закономірностям соціально-економічного розвитку. Ось і державна ювенальна політика здійснюється майже два десятки років, хоча її головні цілі досі не визначені. Мета й завдання інституціональної політики так і не знайшли відображення в законодавстві. Не сформульовані вони й у підзаконних нормативно-правових актах: програмних, установчих, розпорядчих та ін. [36, 408].

Сформувати чітке уявлення про засади державної політики щодо неповнолітніх є складним завданням, оскільки ця інформація часто ґрунтується лише на аналізі численних, але розрізнених стратегічних документів. Хоча останнім часом таких концепцій ухвалюється досить багато, їхнє фактичне втілення залишається мінімальним.

Яскравим прикладом є Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України № 311/2008 від 15 лютого 2008 року [37]. Цей документ декларував ключову мету: створення в Україні

повноцінної, спеціалізованої системи кримінальної юстиції для неповнолітніх. Така система мала б гарантувати законність, обґрунтованість та високу ефективність усіх рішень, прийнятих щодо дитини, яка зіткнулася із законом. Пріоритетним напрямом визначалося перевиховання підлітка та надання йому подальшої соціальної підтримки.

На момент розробки Концепції статистичні дані чітко засвідчували гостроту проблеми в системі кримінальної юстиції щодо дітей. Зокрема, як зазначає у своїй роботі А. Гусак, станом на 1 січня відповідного року, у виправних установах України утримувалося 1432 неповнолітніх. Більше половини з них отримали вироки, що передбачали позбавлення волі на значні терміни – від трьох до п'яти років. При цьому, 58,3% цих підлітків вже мали досвід притягнення до кримінальної відповідальності раніше (за злочини, які не передбачали ув'язнення). Соціальна дезадаптація була значною: чверть ув'язнених на момент засудження не мали зайнятості і не продовжували навчання [38].

Ці дані лягли в основу подальших ініціатив. Інший важливий документ – проєкт Концепції розвитку ювенальної юстиції в Україні, представлений на громадське обговорення Апаратом Президента у березні 2010 року, – визначив низку ключових програмних пріоритетів. До них належали:

- гармонізація законодавства – встановлення дієвих механізмів для вдосконалення національних законів у сфері захисту прав дітей, узгоджуючи їх із міжнародними та європейськими стандартами;
- превенція – посилення профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню злочинів та інших правопорушень серед дітей;
- реабілітація – створення ефективної системи реабілітації для неповнолітніх, які скоїли правопорушення, з метою їхньої успішної ресоціалізації та соціальної реінтеграції [38, с. 190–194].

Погоджуємось з думкою юриста Р. Молчанова [36] про те, що жоден окремий стратегічний документ чи навіть їхня сукупність (концепції інституційного чи галузевого розвитку) не можуть вичерпно окреслити весь

спектр цілей та завдань державної політики у відповідному напрямі. Це пов'язано з кількома факторами. По-перше, концепція є лише генеральною ідеєю чи задумом, якій бракує необхідного рівня конкретизації та юридичної обов'язковості. По-друге, як свідчить практика, існує значна прірва між затвердженням концепції та її практичним втіленням. Іноді навіть перехід до стадії розробки детальної цільової програми стає непереборною перешкодою, не кажучи вже про безпосередню реалізацію. Таким чином, концептуальні документи дають лише фрагментарне та орієнтовне уявлення про справжні наміри державної політики.

Це добре видно на прикладі ювенальної політики: жодна з наведених концепцій не охоплює всіх критичних питань, таких як гарантування безпеки дітей (як найбільш чисельної та найменш захищеної соціальної групи), запобігання підлітковій деліктності, а також аспекти євроінтеграції

Відтак, для того, щоб мета державної ювенальної політики перетворилася з простої декларації на фундаментальний імператив, а інституційні завдання сприймалися як об'єктивна суспільна вимога та рушійна сила, необхідне їхнє нормативно-правове, передусім законодавче, закріплення

Формування державної ювенальної політики – це багатоступеневий процес, що починається з концептуалізації та нормативно-правового забезпечення. На центральному рівні цей процес ініціюється вищими органами державної влади. Розглянемо його детальніше в розрізі окремих етапів.

На першому етапі відбувається визначення пріоритетів та стратегічне планування. Цей етап передбачає глибокий аналіз актуального стану справ у сфері захисту прав дітей, виявлення ключових проблем (сирітство, злочинність серед неповнолітніх, булінг, соціальна незахищеність тощо) та визначення стратегічних цілей. На основі цього розробляються Національні стратегії та Державні цільові програми, які окреслюють основні напрями роботи на середньострокову та довгострокову перспективу. Важливою складовою є адаптація міжнародних стандартів (зокрема, Конвенції ООН про права дитини) до національного законодавства [39-42].

На другому етапі відбувається нормотворчість, де ключову роль на центральному рівні належить парламенту (законодавча влада) та Кабінету Міністрів (виконавча влада). Розробка та прийняття законів, постанов та інших нормативно-правових актів створюють юридичні рамки для реалізації політики. Сюди входять зміни до сімейного, кримінального, адміністративного та соціального законодавства, які стосуються прав, відповідальності та соціального захисту дітей.

Наступний етап – інституційне забезпечення. Центральний рівень відповідає за створення та координацію системи суб'єктів ювенальної політики. Це включає узгоджену і скоординовану роботу ряду міністерств, а саме:

Міністерство соціальної політики (координація соціального захисту дітей, розвиток сімейних форм виховання).

Міністерство освіти і науки (забезпечення доступу до якісної освіти, профілактична робота у навчальних закладах).

Міністерство внутрішніх справ (ювенальна превенція, робота з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом).

Офіс Уповноваженого Президента України з прав дитини (моніторинг та контроль за дотриманням прав).

Державні служби та агентства (наприклад, служби у справах дітей).

На цьому етапі визначаються функції, повноваження та взаємодія всіх учасників процесу.

Не менш важливим для формування ювенальної політики регіональний (обласний, міський, районний) рівень, який є безпосереднім полем реалізації державної ювенальної політики. Саме тут відбувається її деталізація та адаптація до місцевих соціально-економічних, демографічних та культурних особливостей.

На регіональному рівні, насамперед, відбувається адаптація та локалізація. Регіональні органи влади (обласні та районні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування) розробляють власні регіональні програми на основі центральних стратегій. Ці програми враховують специфічні місцеві потреби,

такі як високий рівень безробіття, міграція, наявність інтернатних закладів чи особливості злочинності в регіоні [43-45].

Далі відбувається процес надання послуг. Реалізація політики здійснюється через мережу соціальних інституцій. Ключовими суб'єктами на регіональному рівні виступають:

Служби у справах дітей (ССД), які здійснюють облік дітей, котрі потребують захисту, контролюють дотримання їхніх житлових та майнових прав, влаштовують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейні форми виховання (усиновлення, опіка/піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу). Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦССМ), які надають соціально-психологічну, правову та інформаційну підтримку сім'ям у складних життєвих обставинах, здійснюють профілактичну роботу. Заклади освіти та охорони здоров'я проводять медичні огляди, вакцинацію, забезпечують інклюзивну освіту та психологічний супровід. Ювенальна превенція поліції працює над запобіганням правопорушенням серед неповнолітніх, проводить профілактичні бесіди та соціально-виховну роботу.

Регіональний рівень відповідає за ефективне використання бюджетних коштів (субвенцій з державного бюджету та власних коштів місцевих бюджетів) та кадрове забезпечення установ. Якість політики прямо залежить від рівня підготовки соціальних працівників, психологів, педагогів та правоохоронців, які працюють з дітьми.

Ефективна ювенальна політика вимагає постійної горизонтальної та вертикальної координації. Центральні органи влади здійснюють моніторинг та оцінку ефективності регіональних програм, збираючи статистичні дані, проводячи інспекції та аудит. Вертикальна взаємодія полягає у передачі стратегічних рішень з центру на місця та зворотному зв'язку (звітності про виконання, пропозицій щодо вдосконалення законодавства) від регіонів до центру

Критично важливою на регіональному рівні є горизонтальна взаємодія. Вона передбачає тісну співпрацю між ССД, поліцією, освітою, медичними

зкладами та громадськими організаціями для створення єдиного фронту захисту прав дитини. Наприклад, виявлення дитини, яка постраждала від насилля, вимагає негайної скоординованої роботи соціальних служб (вилучення, влаштування), поліції (розслідування) та медиків (допомога).

Важливим елементом реалізації є залучення громадськості та неурядових організацій, які часто є основними провайдерами інноваційних соціальних послуг, а також здійснюють незалежний моніторинг діяльності державних органів [43-45].

Отже, формування ювенальної політики на центральному рівні закладає її правовий та інституційний фундамент, тоді як її реалізація на регіональному рівні забезпечує адресність, гнучкість та практичне втілення захисних та розвивальних функцій держави. Успіх політики вимірюється не кількістю прийнятих законів, а реальними змінами в житті кожної дитини та підлітка.

2.2. Специфіка реалізації ювенальної політики як чинника безпеки в умовах війни в Україні

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України кардинально змінила соціально-політичний та безпековий ландшафт країни. У цих умовах державна ювенальна політика набула особливої, критичної ваги, перетворившись із звичайного інструменту соціального захисту на важливий чинник національної безпеки. Реалізація цієї політики в умовах війни вимагає негайної адаптації, глибокої трансформації та застосування інноваційних підходів для забезпечення життєво важливих інтересів найуразливішої частини суспільства – дітей та підлітків.

Сучасні умови в Україні ускладнюють створення та впровадження оптимальних механізмів, необхідних для реалізації європейської системи захисту прав людини, зокрема й прав дитини. Деструктивний вплив війни

негативно позначається на соціально-культурних процесах і спричиняє загальне зниження рівня життя громадян.

Як відповідь на цю складну ситуацію, держава активно формує дієву правову політику. Ця політика спрямована на зміцнення чинної системи національної безпеки за всіма ключовими напрямками, включно з економічним та інформаційним секторами.

Одним із фундаментальних пріоритетів цієї державної політики є курс на інтеграцію з Європейським Союзом, що офіційно закріплено Постановою Верховної Ради України від 13.03.2014 року № 874-VII [46]. Цей курс передбачає незмінну орієнтацію на входження України в європейський політичний, економічний та правовий простір. Це зобов'язує Україну відповідати чітким вимогам і впроваджувати європейські норми та системи. Однією з таких систем є ювенальна юстиція. Враховуючи, що принципи є наріжним каменем будь-якої правової системи, першочерговим завданням зараз є ґрунтовне дослідження принципів ювенальної юстиції [47].

Цілі та завдання державної політики національної безпеки викладені у Законі України «Про основи національної безпеки України» [39]. Згідно з абзацом 1 статті 8 цього Закону, діяльність усіх органів влади повинна бути спрямована на:

прогнозування, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці;

захист суверенітету та територіальної цілісності держави;

піднесення економіки країни;

гарантування особистої безпеки, конституційних прав і свобод громадян;

викорінення злочинності та зміцнення законності й правопорядку;

удосконалення системи державної влади та збереження соціально-політичної стабільності;

зміцнення позицій України у світі та підтримання оборонного потенціалу на належному рівні;

кардинальне поліпшення екологічної ситуації [39].

Ці положення відображають ключові функції держави у сфері національної безпеки і складають ядро політики нацбезпеки, яка забезпечує захист життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави. Усі інші цілі та стратегії, що стосуються галузевих або інституційних аспектів національної безпеки, є похідними від цих базових завдань, формуються на їхній основі та визначаються ними [48].

Війна створила безпрецедентні загрози фізичній, психологічній та соціальній безпеці дітей. Пріоритети ювенальної політики були миттєво переорієнтовані з довгострокового розвитку на кризове реагування та негайний захист. Серед ключових викликів та змін наведемо наступні:

загроза життю та здоров'ю – необхідність захисту дітей від прямих обстрілів, мінної небезпеки та забезпечення доступу до медичної допомоги;

масова внутрішня та зовнішня міграція – переміщення мільйонів дітей потребувало створення нових механізмів їхньої реєстрації, розміщення, надання освіти та соціальних послуг у безпечних регіонах і за кордоном;

зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – бойові дії, загибель батьків та примусова депортація призвели до різкого збільшення цієї категорії, що вимагало оперативних рішень щодо їхнього влаштування (насамперед у сімейні форми виховання);

психологічна травматизація – масовий стрес, втрати та досвід війни вимагають розширення та посилення послуг психологічної та психосоціальної підтримки, інтегрованих у систему освіти та охорони здоров'я;

депортація та незаконне переміщення – злочинна діяльність РФ із вивезення українських дітей є загрозою національній безпеці та вимагає активної міжнародної правової та дипломатичної роботи для їхнього повернення.

У відповідь на ці виклики ювенальна політика змістила фокус на оперативність, децентралізацію реагування та посилення міжнародної співпраці.

У контексті військового конфлікту, реалізація ювенальної політики є не просто соціальною функцією, а стратегічним елементом стійкості нації. Ювенальна політика без перебільшення є чинником національної безпеки. Йдеться, насамперед, про забезпечення демографічного та людського потенціалу. Захист дітей від смерті, травм та забезпечення їхнього розвитку є прямим внеском у збереження людського капіталу України. Успішна інтеграція дітей-ВПО та мінімізація втрат (через депортацію чи міграцію) є критично важливими для післявоєнного відновлення.

Протидія соціальній дестабілізації. Неналежний захист може призвести до зростання соціальної напруги, злочинності, наркоманії та формування "втраченого покоління". Ефективна ювенальна політика (включно з ювенальною превенцією, психосоціальною підтримкою та доступом до освіти) є механізмом протидії соціальній дестабілізації та відтворення негативних сценаріїв.

Важливою є інформаційна та ідеологічна безпека. Робота з дітьми та молоддю, які постраждали від війни, є основою для формування стійкості до ворожої пропаганди та ідеології. Забезпечення їхнього патріотичного виховання та збереження національної ідентичності, особливо серед депортованих або тих, хто проживає на прифронтових територіях, стає елементом інформаційної безпеки.

Ювенальна політика охоплює сферу ювенальної юстиції, яка в умовах війни зосереджена на документуванні воєнних злочинів, скоєних проти дітей (насильство, вбивства, викрадення, примусова депортація). Ця робота є необхідною для притягнення агресора до міжнародної кримінальної відповідальності та захисту національних інтересів у міжнародних судах.

Пріоритетом державної політики є максимальне гарантування безпеки дітей у всіх вимірах – фізичному, психологічному та соціально-побутовому. Це критично важливо для формування здорового майбутнього покоління, на яке покладатиметься місія відбудови та розвитку України.

Органи законодавчої влади мають оперативно реагувати на сучасні виклики, розробляючи нові нормативно-правові акти або вносячи необхідні зміни до чинних законів. Ці заходи повинні бути спрямовані на гарантування прав, свобод та інтересів дітей, постраждалих від військового конфлікту. При цьому необхідно враховувати та використовувати міжнародно-правовий досвід держав, які, на жаль, вже мали справу з вирішенням аналогічних проблем.

Також значна увага має приділятися питанню безпеки дітей, які були евакуйовані за межі України. У цьому процесі активну допомогу надають представники міжнародної правової спільноти. Одним із ключових напрямків державної стратегії захисту дитинства є вдосконалення національного законодавства шляхом імплементації норм європейського та міжнародного права [48, 69].

«Збройні конфлікти спричиняють непропорційний вплив на представників різних вікових груп: бойові дії та окупація супроводжуються порушенням прав та свобод дитини, серед яких право на життя, на безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, а також право на турботу і захист з боку держави» [49, 78].

Надзвичайні обставини, спричинені війною, різко змінили життя тисяч українських дітей, часто розлучаючи їх із батьками, які або беруть участь у бойових діях, або не мають змоги залишити небезпечні зони. Ті діти, що залишаються на території України, щодня стикаються зі смертельною небезпекою або ризиком отримання травм через постійні ракетні атаки та страждають від наслідків руйнування енергетичної інфраструктури. Значна кількість дітей пережили глибокі психологічні травми, ставши свідками вбивств чи поранень своїх батьків або рідних, скоєних російськими збройними формуваннями. Особливо вразливим є становище дітей на тимчасово окупованих територіях, де існує постійна загроза викрадення, сексуального насильства, нелюдського поводження та навіть загибелі з боку окупаційної влади та російських військових» [50, 345].

Одним із найбільш серйозних порушень прав дитини внаслідок військової агресії Російської Федерації є незаконне переміщення (депортація) дітей з тимчасово окупованих територій до Росії та Білорусі. Міжнародне право кваліфікує ці дії як військовий злочин та злочин проти людяності. Сприяло цьому злочинному явищу те, що багато дитячих будинків та інтернатних закладів опинилися під окупацією. Викрадення дітей відбувалося за різними схемами. Визначають п'ять основних методів, які використовують російські окупанти для депортації українських дітей. Це: спершу скоюють убивство батьків, а потім забирають їхніх дітей; примусово розлучають дітей із батьками в ході так званих фільтраційних заходів; забирають дітей із закладів інституційного догляду (інтернатів, дитячих будинків), що опинилися в окупації; вилучають із біологічних сімей, позбавляючи батьків батьківських прав за сфабрикованими звинуваченнями; та змушують батьків підписати документи, що надають дозвіл на вивезення дітей у «оздоровчі» табори, звідки їх згодом не повертають додому [49].

На думку Д. Герасимчук, окупаційні сили Російської Федерації використовують п'ять основних механізмів для здійснення примусової депортації українських дітей. Ці методи включають: насильницьке сирітство, коли діти забираються після вбивства їхніх батьків; примусове розділення сімей під час так званих фільтраційних процедур; вивезення неповнолітніх із закладів інституційного догляду; вилучення дітей із рідних сімей шляхом необґрунтованого позбавлення батьків батьківських прав; а також примус батьків до підписання документів, що дозволяють вивезти дитину в "оздоровчий" табір, після чого повернення дітей додому не відбувається [51].

Дітям змінювали громадянство, видавали нові документи, здійснювали ідеологічний вплив, передавали у прийомні російські родини або розмістили у дитячі будинки. Російська сторона впроваджує комплексну систематичну державну політику щодо такого:

– примусове переміщення дітей на тимчасово окуповані території України та депортація дітей на територію рф;

- впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях;
- «перевиховання» та мілітаризація українських дітей, переміщених на тимчасово окуповані території України та територію рф;
- примусова зміна громадянства дітей на окупованих територіях України та паспортизація;
- влаштування українських дітей в сім'ї громадян рф [50, 11].

Як зазначають фахівці, «депортація та викрадення українських дітей до рф – це цілеспрямована політика асиміляції, яка грубо порушує норми міжнародного гуманітарного права. Захист цих дітей і повернення їх додому є обов'язком України. Українська держава повинна докласти максимум зусиль, аби повернути усіх незаконно переміщених з України дітей, відновити порушені права та забезпечити їх подальший захист. Таку роботу, безперечно, необхідно здійснювати в безпосередній співпраці з міжнародними організаціями та інституціями, які діють у сфері захисту прав дитини» [52, 695].

2.3. Соціальний захист неповнолітніх та його особливості в умовах війни в Україні

Сьогоднішня військова агресія проти України створила безпрецедентні виклики для системи соціального захисту, особливо щодо найбільш вразливої категорії громадян – неповнолітніх. Війна не лише фізично загрожує життю та здоров'ю дітей, але й руйнує їхнє звичне соціальне середовище, позбавляє безпеки, доступу до освіти, медицини та належного родинного догляду. У цих екстремальних умовах соціальний захист дітей набув особливого, критично важливого значення, вимагаючи негайних, комплексних та інноваційних рішень, що враховують як національне, так і міжнародне право.

Традиційна система соціального захисту неповнолітніх, що включала державну допомогу, опіку, піклування, підтримку багатодітних та

малозабезпечених сімей, у мирний час зосереджувалася переважно на попередженні соціального сирітства та інтеграції дітей у суспільство. В умовах війни пріоритети кардинально змінилися, змістившись у бік забезпечення фізичної та психологічної безпеки, невідкладної гуманітарної допомоги та запобігання масовим порушенням прав дитини.

Серед головних викликів, що постали перед державою та суспільством, слід виділити проблему внутрішнього та зовнішнього переміщення. Велика кількість дітей набула статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), втративши житло, майно та звичні соціальні зв'язки. Значна частина неповнолітніх була евакуйована за кордон. Це вимагає від органів соціального захисту налагодження складних механізмів обліку, верифікації та надання допомоги, незалежно від місця їхнього фактичного перебування.

За даними ООН, кількість українських біженців, які отримали тимчасовий притулок у Європі, на кінець січня 2023 року перевищила 4,95 млн осіб і наближалася до позначки в 5 млн [53].

«За даними Дитячого фонду ООН (UNICEF) понад 1 млрд. дітей проживають на територіях, які зазнали впливу збройних конфліктів, зокрема, в Сирії, Ємені, Афганістані, Сомалі, ЦАР, Південному Судані, Ізраїлі, Палестині, М'янмі, Україні та ін.» [54]. Як зауважують І. Риженко та І. Єленич «за останні десятиріччя в ході збройних конфліктів та воєнного протистояння загинуло близько 2 млн. дітей, зазнали тяжких ушкоджень здоров'я – 12 млн. дітей, біля 300 тис. дітей безпосередньо брали участь у збройних конфліктах на боці урядових чи недержавних збройних утворень» [54-55].

Лише з моменту тимчасової окупації росією АР Крим і частини Донецької та Луганської областей (станом на 30.04.2021 р.) в ході збройного протистояння загинуло 152 дитини, 146 дітей було поранено [55]. За даними сайту «Діти війни» (який враховує дані Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора України, Національного інформаційного бюро та відкритих джерел рф) з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України станом на кінець квітня 2024 р. загинуло 537 дітей, зазнали поранення 1275 дітей,

жертвами сексуального насильства стали 14 дітей, зникло безвісти 2067 дітей, більше 19 тисяч дітей були депортовані та/або примусово переміщено на територію РФ чи тимчасово окуповані РФ українські території [56].

Кількість дітей, які мають статус діти-ВПО постійно зростає. «Станом на кін. 2023 р. їх чисельність становить 1 071 6658, з них: 403 дітей без супроводу, 1 233 дітей позбавлених батьківського піклування, 7 863 дітей з інвалідністю, 766 – дітей-сиріт. З них, 77% стали свідками обстрілів, 73% перебували у сховищах, 30 % зазнали окупації, 4 % пройшли через російські фільтраційні табори, 8 % голодували та страждали від відсутності доступу до питної води» [57].

«За даними ООН на кінець 2023 р. 6,33 млн. Українців покинули Україну через війну, а за даними Євростату у країнах ЄС статус тимчасово захисту отримали 4 240 000 українців, 33,4 % від загальної кількості біженців складають діти. Слід зауважити, що точних статистичних даних навести неможливо, оскільки не враховуються показники кількості українських біженців в Великобританії, Канаді, США, Туреччині, Норвегії, Швейцарії, а також, окремі країни дозволяють перебування дітей без реєстрації (наприклад, Франція)» [58].

Внаслідок російсько-української війни були порушені численні права українських дітей, серед яких: право на життя та здоров'я, освіту, сім'ю, повагу до честі й гідності, безпечне середовище для життя та навчання, розвиток, громадянство, індивідуальність і національну самоідентичність, особисту недоторканість, право знати своїх батьків, перебувати в громаді та захист від жорстокого поводження і насильства. Незважаючи на те, що в умовах воєнного стану в Україні обмежується низка конституційних прав і свобод дорослих (як от недоторканість житла, таємниця листування, свобода пересування), особливої уваги потребує захист прав дітей, оскільки вони є найбільш уразливою категорією населення під час збройного конфлікту. Цю думку підтверджує позиція заступника виконавчого директора ЮНІСЕФ Омара Абді,

який наголосив на засіданні Ради Безпеки ООН, що «війна в Україні, як і всі війни, є кризою у сфері захисту дітей та прав дитини» [59].

Зростання кількості дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. Ця категорія включає дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які втратили рідних внаслідок бойових дій, а також дітей, які отримали поранення, психологічні травми чи стали свідками насильства. Для них необхідні спеціалізовані програми реабілітації, медико-соціального супроводу та інтеграції.

Не менш складною є проблема, пов'язана з небезпекою торгівлі людьми та незаконної депортації. Особливої уваги потребує захист дітей, які перебувають у зоні активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Незаконне вивезення дітей до Російської Федерації та Білорусі, що кваліфікується міжнародним правом як воєнний злочин, стало одним із найгостріших аспектів. Соціальний захист у цьому контексті передбачає співпрацю з міжнародними інституціями для встановлення місцезнаходження та повернення депортованих дітей.

У відповідь на виклики війни, Україна здійснила низку термінових законодавчих та інституційних змін. Було спрощено процедури оформлення статусу ВПО, а також ухвалено закони, що стосуються тимчасового влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та до родичів в умовах, коли традиційні механізми опіки та піклування не можуть бути реалізовані негайно.

Одним із ключових аспектів адаптації стало посилення ролі соціальних служб та фахівців із соціальної роботи. Вони вимушені працювати в умовах підвищеної небезпеки, надаючи першу психологічну допомогу, супроводжуючи евакуаційні заходи та допомагаючи сім'ям із дітьми відновити документи та соціальні виплати. Держава також активно залучає громадські та міжнародні організації (зокрема ЮНІСЕФ, Червоний Хрест та інші) для надання гуманітарної допомоги, забезпечення тимчасового житла та психосоціальної підтримки.

Особливе місце в системі соціального захисту посідає забезпечення прав дітей на освіту та охорону здоров'я. Війна призвела до масового руйнування освітньої інфраструктури, що вимагало переходу на дистанційну форму навчання. Соціальний захист тут полягає у забезпеченні дітей технічними засобами для доступу до освіти, а також у наданні психологічної підтримки для подолання стресу та травматичних переживань, які негативно впливають на навчальний процес.

Психологічна травма, спричинена війною, має довгострокові наслідки для розвитку дитини. Тому соціальний захист виходить за межі матеріальної допомоги та включає розвиток системи психосоціальної підтримки. Це реалізується через розгортання мережі кризових центрів, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги та спеціалізованих програм для дітей, які були свідками насильства або перебували в окупації. Фахівці використовують травмоінформований підхід, спрямований на відновлення відчуття безпеки та довіри у дітей.

В умовах затяжної війни соціальний захист має працювати над перспективами відновлення та реінтеграції, що включає: розробку цільових програм для дітей-сиріт війни, забезпечуючи їх житлом, освітою та професійною орієнтацією; створення умов для повернення дітей, евакуйованих за кордон, та їхньої реінтеграції в українське суспільство; відбудову соціальної інфраструктури (шкіл, садочків, спортивних центрів) з урахуванням сучасних стандартів безпеки та інклюзивності.

Інструменти соціального захисту дітей під час війни – це конкретні механізми, програми та послуги, які держава, міжнародні організації та громадськість використовують для забезпечення їхнього права на життя, безпеку, сім'ю та розвиток.

Серед ключових інструментів соціального захисту дітей в умовах воєнного стану можна виділити наступні:

- евакуація дітей – організація та забезпечення безпечного вивезення дітей (особливо сиріт, дітей у закладах) із зон бойових дій та окупації із супроводом, транспортом та розміщенням у безпечних регіонах;

- міжнародна реінтеграція – механізм повернення примусово переміщених дітей, де застосовують спеціальні дипломатичні та правові зусилля (наприклад, через Офіс Омбудсмана та міжнародні суди) для повернення дітей, незаконно вивезених до РФ та Білорусі, із залученням міжнародних посередників;

- фізичне відновлення – шляхом навчання дітей правилам мінної безпеки, а також комплексної допомоги жертвам вибухонебезпечних предметів (медична, психологічна, фізична реабілітація).

2. Інструменти сімейного влаштування та піклування:

екстрене реагування. Чат-бот «Дитина не сама» як цифровий інструмент (спільний проєкт Офісу Президента, ЮНІСЕФ, Мінсоцполітики), що дозволяє швидко повідомити про дитину, яка втратила зв'язок з батьками, і забезпечити її тимчасовим прихистком або піклуванням [60];

- тимчасове влаштування – спрощена процедура влаштування дітей як механізм, що дозволяє українським сім'ям оперативно взяти на тимчасове піклування дитину, яка залишилася без батьківського піклування під час війни;

підтримка прийомних сімей – програма покращення умов проживання, що є спільною ініціативою (наприклад, Фондації Олени Зеленської та ЮНІСЕФ) для надання матеріальної допомоги та покращення умов проживання для великих прийомних сімей, які прийняли додаткових дітей [61].

3. Фінансові та гуманітарні інструменти:

грошова допомога програми ЮНІСЕФ «Спільно» для найбільш уразливих сімей з дітьми, зокрема внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та тих, хто проживає у зонах бойових дій [62];

соціальні виплати ВПО з дітьми як державна допомога – щомісячна державна фінансова підтримка для внутрішньо переміщених осіб, яка є важливою для забезпечення базових потреб дитини [63];

– гуманітарне забезпечення у пунктах видачі допомоги через мережі хабів та партнерів, де родини отримують набори першої необхідності, одяг, засоби гігієни та ін.

4. Психосоціальна підтримка:

психологічна допомога мобільних бригад соціально-психологічної допомоги. Команди фахівців, які виїжджають до громад, що постраждали від війни, та надають індивідуальну та групову кризову підтримку дітям;

терапевтичні матеріали – практикуми та ігри для зниження тривоги спеціально розроблені та поширені матеріали (наприклад, дихальні картки, тілесні ігри, анімаційні проєкти) від психологів для самостійної роботи батьків із дітьми щодо повернення відчуття безпеки та тілесності;

кризова підтримка – програми для дітей з інвалідністю. Діючі спеціалізовані проєкти (як у співпраці ЮНІСЕФ та Центру «Джерело») для надання комплексної кризової підтримки дітям з труднощами розвитку та їхнім сім'ям.

Узагальнюючи, соціальний захист неповнолітніх в умовах війни в Україні є не просто наданням допомоги, а стратегічною функцією держави, спрямованою на збереження людського капіталу та забезпечення стійкого майбутнього нації. Ця система функціонує на перетині гуманітарної кризи та міжнародного права, вимагаючи постійної адаптації, імплементації міжнародних стандартів захисту дітей у збройних конфліктах та консолідації зусиль усіх ланок суспільства. Забезпечення прав та безпеки кожного українського неповнолітнього сьогодні є запорукою успішного відновлення країни завтра.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ НАЯВНОЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз ефективності ювенальної політики та складові її удосконалення (впровадження інноваційних соціальних технологій, елементів цифрової юстиції, посилення ролі громадськості та міжнародної співпраці)

Ювенальна політика в Україні являє собою комплекс заходів, спрямованих на забезпечення прав, захисту інтересів, безпеки та соціального благополуччя дітей. Її ключові напрямки включають: забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, профілактику правопорушень, соціальний захист дітей у складних життєвих обставинах та опіку над дітьми-сиротами.

У даному розділі ми спробуємо дати оцінку ефективності ювенальної політики в Україні та проаналізувати шляхи удосконалення системи безпеки та соціального благополуччя дітей в Україні.

З моменту ратифікації Конвенції ООН про права дитини Україна сформувала значну нормативно-правову базу, що включає Закони «Про охорону дитинства» та «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей». Це заклало основи для системного захисту прав дитини.

До позитивних сторін формування ювенальної політики можна віднести поступову реалізацію реформи деінституціалізації, яка передбачає відхід від інтернатних закладів на користь сімейних форм виховання (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу). Також позитивним є запровадження елементів ювенальної юстиції, включаючи спеціалізовані підрозділи поліції та суддів, а також розвиток програм відновного правосуддя, зокрема через Службу пробації, для ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Проте система стикається зі значними викликами. Одним із головних є фрагментарність та неузгодженість дій між центральними та місцевими органами влади, а також між різними міністерствами (соціальної політики, освіти, охорони здоров'я). Це призводить до розривів у наданні послуг та недостатньої координації. Фінансування соціальних послуг, особливо профілактичних і реабілітаційних, часто є недостатнім, що обмежує їхню якість і доступність.

Існує гостра потреба у підвищенні кваліфікації та збільшенні кількості соціальних працівників, психологів та ювенальних інспекторів. Крім того, наявна політика часто зосереджена на реагуванні на наслідки (вилучення дитини, кримінальне переслідування), а не на системній профілактиці складних життєвих обставин.

Повномасштабна війна створила безпрецедентні виклики: стрімке зростання кількості дітей-сиріт, дітей, які пережили насильство, та внутрішньо переміщених дітей. Це вимагає негайної адаптації політики та створення спеціалізованих механізмів захисту в умовах збройного конфлікту.

Для забезпечення ефективнішої та стійкішої системи захисту дітей необхідне комплексне удосконалення, сфокусоване на трьох ключових напрямках: зміцненні міжсекторальної взаємодії, розвитку послуг на рівні громади та посиленні системи ювенальної юстиції.

Критично важливим є створення єдиної наскрізної електронної системи обліку дітей та сімей у складних життєвих обставинах. Ця система має об'єднувати дані від усіх відповідальних відомств (освіта, медицина, соцзахист, поліція) для оперативного моніторингу потреб і наданих послуг.

В Україні така наскрізна електронна система обліку неповнолітніх, що об'єднувала б дані всіх секторів (освіта, охорона здоров'я, поліція, соціальний захист), наразі перебуває на етапі консолідації та активного впровадження. Повноцінний, міжсекторальний реєстр, який охоплює всіх неповнолітніх в єдиній системі, ще не функціонує, але в соціальній сфері відбувається масштабне об'єднання інформаційних ресурсів.

18 вересня 2025 року Верховна Рада прийняла в цілому законопроект № 11377 «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» [64], метою якого є створення інтегрованого довідково-інформаційного середовища, яке об'єднає усі електронні інформаційні ресурси соціальної сфери – державні реєстри, бази даних і сервіси соціального захисту.

Найбільшим кроком до створення єдиної системи у сфері захисту дітей є Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС) [65], держателем якої є Міністерство соціальної політики України. ЄІССС – це комплексна, централізована система, призначена для автоматизації всіх напрямків соціальної підтримки та є основою для єдиного обліку громадян, які мають право на соціальні послуги та допомогу, включаючи дітей.

«Із 1 липня 2024 року в промислову експлуатацію впроваджено процеси призначення, нарахування та виплати 10 видів допомог, а саме:

допомога у зв'язку з вагітністю та пологами жінками, звільненим у зв'язку з ліквідацією підприємства;

допомога у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зареєстрованим в центрі зайнятості як безробітні;

допомога у зв'язку з вагітністю та пологами аспіранткам, докторанткам, студенткам;

допомога у зв'язку з вагітністю та пологами непрацюючим жінкам;

допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, жінкам, зареєстрованим як СПД;

допомога на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях;

грошове забезпечення прийомним батькам та соціальна допомога дітям-сиротам;

грошове забезпечення батькам-вихователям та соціальна допомога дітям-сиротам;

державна соціальна допомога дітям-сиротам, дітям позбавленим батьківського піклування;

грошове забезпечення та соціальна допомога на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя» [65].

«Зараз на базі ЄІССС впроваджено 17 видів допомог. У 2024 році також впроваджено в промислову експлуатацію Соціальний веб-портал електронних послуг Мінсоцполітики. Він запрацював 27 вересня 2024 року – запуск порталу анонсували в межах диджитал-форуму «GLOBAL DIGITAL SOCIAL FORUM 2024: можливості для громад» [65].

Щодо інформації про неповнолітніх і дітей, то тут у нагоді буде Єдиний соціальний реєстр (ЄСР), який є інформаційним ядром ЄІССС. Реєстр містить дані про всіх осіб, сімей та домогосподарств, які отримують або мають право на будь-який вид державної соціальної підтримки. Діти потрапляють у цей реєстр, якщо вони:

- отримують соціальну допомогу (наприклад, як внутрішньо переміщені особи – ВПО);

- є дітьми з інвалідністю;

- є дітьми-сиротами або дітьми, які знаходяться в процесі усиновлення (система інтегрована з функціоналом подання заяв на усиновлення через застосунок «Дія»).

Система ЄІССС містить реєстр надавачів соціальних послуг та інформацію про послуги, які надаються громадянам, що є критично важливим для дітей у складних життєвих обставинах (СЖО). Система забезпечує інформаційні обміни з іншими державними реєстрами та системами, що дозволяє отримувати актуальні дані та спрощує для громадян процес оформлення допомоги.

Необхідно повноцінно реалізувати принцип «Громада – найкраще місце для дитини». Це означає передачу територіальним громадам (ТГ) достатніх повноважень та ресурсів для розвитку первинних соціальних послуг на місцях. Сюди входять розвиток патронату над дитиною, створення кризових центрів та служб підтримки сім'ї. Наближення послуг до місця проживання сім'ї підвищує шанси на раннє виявлення проблем та запобігання вилученню дитини.

Пріоритетом має стати розробка програм раннього втручання та підтримки батьківських навичок для збереження біологічної сім'ї.

В сфері правосуддя необхідно розширити застосування відновного правосуддя, зокрема, запровадження обов'язкової медіації між потерпілим та неповнолітнім правопорушником у випадках меншої тяжкості. Це сприяє ресоціалізації дитини та мінімізує її травматизацію від формального судового процесу.

Потребує посилення спеціалізація кадрів. Необхідно запровадити систему постійного навчання та сертифікації ювенальних прокурорів, суддів та слідчих. На сьогодні такі навчання в Україні щодо підвищення кваліфікації ювенальних прокурорів проводиться через Тренінговий центр прокурорів України (ТЦПУ) [66]. Центр проводить спеціалізовані тренінги для ювенальних прокурорів, які охоплюють: питання відновного правосуддя для неповнолітніх; реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину», «Навички травмачутливого опитування дітей»; «Особливості здійснення повноважень прокурора у справах, пов'язаних із дітьми». Наказ «Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів» був виданий Генеральним прокурором І. Венедіктовою у 2021 року [67].

Важливим є пріоритетність психологічних знань та вмінь під час допиту дитини, оскільки спілкування із дітьми потребує високого рівня психологічної компетентності особи, котра проводить допит. Навіть, якщо дитина знаходиться у «контакті» із законом необхідним є забезпечення усіх їх прав та законних інтересів.

Згідно статті 354 Кримінального процесуального кодексу України, допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря [68]. Педагог, психолог залучається для встановлення психологічного контакту між малолітнім або неповнолітнім потерпілим з особою, яка його допитує, допомагає формулювати запитання, слідкує за їх фізичним та психічним

станом. Це може бути спеціаліст, який працює безпосередньо з дітьми такого віку [69].

Міжнародні стандарти та світова практика говорять про те, що опитування та допит дитини, потерпілої від злочину або такої, яка скоїла кримінальне правопорушення, має бути проведений у дружній атмосфері для дитини, де вона відчуває захист і комфорт [69-72]. Саме таким місцем може бути спеціально обладнана кімната, або, як її ще називають – полігон, під назвою – «Зелена кімната» або «Кризова кімната, дружня до дитини». Особливо актуальним є проведення опитування та допиту дитини, потерпілої у «Зеленій кімнаті» у провадженнях, щодо сексуального насильства та експлуатації, а також щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії [69]. Взагалі, «Зелена кімната» – це методика проведення інтерв'ювання дитини, яка потерпіла або стала свідком злочину, в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних і психофізіологічних властивостей.

В Україні на сьогодні функціонують «Зелені кімнати», які обладнані відповідно до стандартів лише у Києві та дві в Одесі). Як зазначає К. Уткіна, «на жаль, на практиці дані «Зелені кімнати» не використовуються в повному обсязі. Слідчі відмовляються проводити опитування та допити у «Зелених кімнатах», мотивуючи тим, що немає чіткої норми у КПК України відсутній прописаний механізм на рівні інструкції, тому, за звичай, допит дитини продовжують проводити у своїх робочих кабінетах» [72, 200].

Науковці та фахові юристи дають детальний та ґрунтовний перелік відомостей, необхідних для підготовки до допиту малолітнього свідка чи потерпілого. Він охоплює всі сфери життя дитини, що необхідно для встановлення психологічного контакту та оцінки достовірності її показань. Ефективний допит неповнолітнього, особливо малолітнього свідка або потерпілого, вимагає ретельної попередньої підготовки, спрямованої на глибоке розуміння його особистості. Такий підхід створює основу для психологічного

контакту і дозволяє кваліфіковано оцінити правдивість та повноту отриманих відомостей. Підготовка має охоплювати чотири основні блоки інформації:

1. Соціально-побутові умови та сімейне оточення – необхідно всебічно вивчити умови життя та виховання дитини. Це включає склад її сім'ї, характер взаємин між батьками, їхнє ставлення до дитини, а також методи заохочення і покарання, що застосовуються, та реакцію дитини на них. Важливо з'ясувати, хто входить до близького оточення дитини (друзі, родичі, гості в домі) та як вони поведуться у її присутності. Також фіксується інформація про відвідування дитиною навчальних чи дошкільних установ.

2. Психофізіологічний та інтелектуальний розвиток – даний блок передбачає оцінку рівня інтелектуального розвитку дитини відповідно до її віку. Для дошкільнят це охоплює ступінь оволодіння мовою та здатність відтворювати почуте чи побачене. Для дітей шкільного віку важливо знати, як вони засвоюють навчальний матеріал, чи мають труднощі у навчанні, наскільки вони адаптовані до шкільного режиму, які мають читацькі інтереси та захоплення (технічні, творчі, ручна праця). Окремо з'ясовується, наскільки дитина ерудована стосовно обставин справи, що розслідується.

3. Особистісні якості та стан здоров'я. Для формування адекватної тактики допиту визначаються основні риси характеру дитини, її комунікативні навички (чи легко вступає в спілкування з дорослими та однолітками), а також її спостережливість і точність у розповідях. Важливо ідентифікувати схильність дитини до фантазування або додавання вигаданих подробиць. Обов'язково збираються медичні відомості: фізичний розвиток, перенесені та хронічні захворювання, наявність дефектів органів чуття (зору, слуху, мови). Слід виявити будь-які фізичні недоліки, яких дитина соромиться, або теми розмови, що можуть викликати сильне емоційне хвилювання.

4. Обставини сприйняття події – необхідно відтворити емоційний стан дитини безпосередньо у момент сприйняття подій, що цікавлять правоохоронні органи (чи була вона налякана, схвильована). З'ясовується, чим дитина була зайнята на той момент, чи була вона активним учасником події, чи лише її

спостерігачем, і чи була ця подія у центрі її уваги. Важливо також встановити, чи розповідала дитина комусь про ці події раніше, і які саме деталі вона згадувала [72].

В умовах військового стану невідкладною є розробка спеціалізованих програм психологічної та соціальної реабілітації для дітей, які постраждали від воєнних дій, а також спрощення процедур захисту майнових прав дітей-сиріт, які втратили батьків. Для забезпечення високої якості послуг необхідно розробити та впровадити чіткі державні стандарти для всіх соціальних послуг, що надаються дітям та сім'ям, включаючи стандарти оцінки ризиків та управління випадком.

Ефективність ювенальної політики в Україні наразі є змінною і значною мірою залежить від регіональних ресурсів та імплементаційних можливостей. Війна є каталізатором для негайного та глибинного реформування. Удосконалення системи безпеки та соціального благополуччя дітей вимагає переходу від реагування до системної профілактики, посилення міжсекторальної координації, передачі ресурсів на рівень громади та значних інвестицій у кваліфіковані кадри. Забезпечення благополуччя дитини є стратегічною інвестицією у майбутнє країни і вимагає спільної, послідовної та рішучої роботи всіх державних інституцій та громадянського суспільства.

3.2. Робота ювенальної превенції та заходи щодо її удосконалення

Запобігання правопорушенням серед дітей та підлітків є нагальним і пріоритетним завданням для Національної поліції України. З метою ефективного виконання цієї функції, наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) у грудні 2017 року були сформовані спеціалізовані підрозділи Ювенальної поліції [73].

Основні напрямки діяльності ювенальної поліції. Діяльність цих підрозділів сфокусована на всебічному захисті дітей та протидії факторам, що сприяють злочинності. Ключові завдання Ювенальної поліції включають:

Запобігання та виявлення причин – ведеться активна робота з попередження кримінальних та адміністративних правопорушень, скоєних дітьми, а також ідентифікація та усунення умов і причин, які можуть їх спровокувати.

Профілактичний облік – ведення реєстру дітей, схильних до порушення законодавства, та проведення з ними індивідуальних заходів профілактичного характеру.

Розшукова діяльність – надання допомоги у встановленні місцезнаходження дітей, які зникли безвісти, в рамках кримінальних розслідувань.

Протидія насильству – боротьба з домашнім насильством та жорстоким поведінням щодо дітей, а також активне запобігання таким ситуаціям.

Поліцейське піклування – запобігання дитячій бездоглядності та забезпечення захисту неповнолітніх.

Захист освітніх прав – гарантування дотримання прав дітей на здобуття повної загальної середньої освіти [73].

Сутність ювенальної превенції та заходи щодо її удосконалення полягають в організації та проведенні заходів із попередження правопорушень серед неповнолітніх, що перебуває у центрі уваги МВС. Система протидії злочинності постійно вдосконалюється з урахуванням сучасного соціально-економічного контексту країни.

Ювенальна превенція визначається як цілеспрямована діяльність спеціалізованих підрозділів. Її мета – виявити та ліквідувати чинники та обставини, що призводять до протиправних дій, а також здійснювати позитивний вплив на поведінку окремих дітей у межах України, регіону, їхніх сімей та безпосереднього оточення. Превентивні заходи спрямовані як на саму

особистість дитини, так і на середовище, що її формує, та на ситуації, які можуть підштовхнути до порушення закону [74, с. 64].

У широкому сенсі, термін «ювенальна превенція» позначає комплекс заходів, спрямованих на попередження та запобігання дитячій злочинності. Хоча органи внутрішніх справ і раніше працювали в цій сфері, потреба у створенні окремих спеціалізованих підрозділів виникла через необхідність зміни парадигми роботи. Раніше акцент робився переважно на боротьбі зі вже скоєною злочинністю серед неповнолітніх, тоді як нова модель передбачає переорієнтацію на виховну роботу, спрямовану на дітей, які потенційно можуть стати жертвами чи об'єктами злочинних посягань, а також на усунення будь-яких загроз їхній безпеці [75, с. 130-134].

Після створення підрозділів ювенальної превенції в структурі Національної поліції України було активно налагоджено їхню внутрішню роботу. Важливим елементом цієї діяльності є облік неповнолітніх, з якими здійснюється профілактична робота. Відомості про такий облік фіксуються у спеціалізованій інформаційній підсистемі, що є частиною загальної бази даних Міністерства внутрішніх справ (МВС). Одночасно відбувається розробка необхідної організаційно-управлінської документації, а також інтеграція відповідних тематичних навчальних модулів у плани підготовки у вищих освітніх закладах [76].

Ключовим аспектом функціонування органів ювенальної превенції є тісна співпраця з освітніми установами та громадськістю. Триває втілення проєкту «Шкільний офіцер поліції», розпочатого у 2016 році. Взаємодіючи з населенням, поліцейські проводять виховні бесіди з учнями, охоплюючи теми адміністративної та кримінальної відповідальності, протидії булінгу та запобігання домашньому насильству. Ця ініціатива посилює присутність поліції у соціальній сфері на місцях, сприяє громадській безпеці у школах та підвищує правову свідомість серед неповнолітніх [76].

Державний інститут проблем сім'ї та молоді виокремив шість основних чинників, які сприяють злочинній поведінці неповнолітніх, серед яких:

Соціально-економічні умови сучасного українського суспільства.

Функціональна дисфункціональність сімей.

Відчуження від навчального процесу.

Обмеження соціалізації дітей, які виховуються в інтернатних закладах.

Недоліки в організації вільного часу та дозвілля.

Деструктивний вплив засобів масової інформації (ЗМІ).

Серед головних причин, що спонукають дітей до протиправних дій, виділяють негативний сімейний вплив (тривала бездоглядність, надмірна опіка чи жорсткість, конфлікти). Фактор дозвілля також є значущим, оскільки безцільне проведення часу в компанії, де присутні алкоголь чи тютюн, може призводити до формування шкідливих звичок. Не слід ігнорувати прагнення до самоствердження та вплив медіаресурсів, як-от Інтернет і телебачення [76].

Представники ювенальної превенції зобов'язані активно взаємодіяти з педагогами, волонтерами та центрами для внутрішньо переміщених осіб для своєчасного виявлення дітей, схильних до девіантної поведінки, або тих, хто потребує соціально-психологічної адаптації. Особливої уваги потребує проблема незаконного залучення дітей до праці, що стала поширеною під час війни, будь то несвідомі дії родичів чи цілеспрямована експлуатація третіми особами [77].

В умовах суспільної кризи відбувається трансформація цінностей, що може призводити до розвитку антиціннісної поведінки у неповнолітніх. Наприклад, бродяжництво, яке часто є наслідком батьківської безвідповідальності чи ігнорування потреб дитини, може романтизуватися. Робота поліції включає не лише профілактичні бесіди з дітьми, а й співпрацю з їхніми батьками, а також взаємодію з соціальними та освітніми службами. Важливою частиною є участь у розшуку дітей, які залишили дім чи навчальний заклад. Ситуації, коли дитина опиняється у складних життєвих обставинах, вимагають спільних зусиль усіх залучених сторін для попередження подібних випадків у майбутньому [77].

Під час воєнного конфлікту поліція має бути готова реагувати на нові аспекти складних життєвих обставин. Навіть раніше безпечні умови можуть стати психологічно та фізично травматичними через обстріли, вимушене переселення. Такі стресові фактори можуть викликати спротив і конфліктну поведінку, особливо у підлітків. Своєчасне застосування превентивних заходів є критично важливим.

Згідно із Законом України «Про охорону дитинства», дитиною у складних життєвих обставинах вважається та, на яку негативно впливають різноманітні чинники, такі як інвалідність, серйозні хвороби, безпритульність, вчинення правопорушень, працевлаштування у важких умовах, залежність від психоактивних речовин, жорстоке поводження, зокрема домашнє насильство, недбале виконання батьківських обов'язків, а також наслідки надзвичайних ситуацій, воєнних дій чи збройних конфліктів. Необхідність допомоги в таких випадках підтверджується оцінкою потреб дитини [78].

Інструкція щодо організації роботи підрозділів Ювенальної превенції Національної поліції України визначає три ключові напрямки їхньої діяльності [76]: поліцейське піклування про дітей як запобіжний захід, який застосовується до осіб віком до 16 років, що залишилися без догляду. Метою є захист їхніх прав і свобод шляхом передачі їх законним представникам чи органам опіки та піклування. Профілактика правопорушень серед дітей передбачає діяльність, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми адміністративних чи кримінальних правопорушень. Профілактичний облік дітей – комплекс заходів, що включає реєстрацію, наповнення та підтримання актуальності даних про дітей, які перебувають під профілактичним наглядом, у єдиній інформаційній системі МВС.

На сучасному етапі особливої уваги вимагає проблема переселення дітей, особливо тих, які вже перебували на профілактичному обліку в органах ювенальної превенції за попереднім місцем проживання. Значна кількість таких дітей потребує перенесення їхнього обліку за фактичним місцем проживання. Хоча переміщення в межах неокупованої території не створює значних

труднощів з базами даних, переміщення з окупованих територій може ускладнюватися втратою або недоступністю відповідних облікових даних. З огляду на це, критично важливим є тісна співпраця представників ювенальної превенції з волонтерськими організаціями, педагогічним персоналом та центрами розміщення внутрішньо переміщених осіб для своєчасного виявлення, підтримки та соціальної адаптації цих дітей.

Стаття 34 Закону України «Про охорону дитинства» регулює питання захисту прав неповнолітніх, які перебувають у спеціальних навчально-виховних закладах та потребують особливих умов виховання [78]. Неповнолітні, які вчинили правопорушення і потребують спеціальних педагогічних заходів, направляються до загальноосвітніх шкіл або професійних училищ соціальної реабілітації згідно з законодавчо встановленими процедурами. Діти, які зловживають алкоголем або наркотичними речовинами, а також ті, хто за станом здоров'я не може навчатися у зазначених освітніх закладах, направляються до центрів медико-соціальної реабілітації для неповнолітніх.

Діти, які перебувають у таких установах, мають гарантоване право на гідне та гуманне ставлення. Їм забезпечується збереження здоров'я, здобуття освіти та професійної підготовки, можливість зустрічатися з батьками чи опікунами, право на відпочинок, кореспонденцію, отримання посилок, а також допомогу від громадських, благодійних та гуманітарних організацій відповідно до законодавчих норм [78].

У найширшому сенсі, протидія та запобігання ювенальній девіації є загальним соціальним завданням, що вимагає уваги до першопричин відхилень у поведінці. Ця діяльність охоплює низку заходів: від правової освіти та профілактичного виховання на рівні ключових соціальних інститутів (сім'я, школа, громада) до заходів кримінально-правового реагування, а також подальшої реабілітації та реінтеграції молодих правопорушників у суспільство. Профілактика дитячих правопорушень є одним із ключових пріоритетів

Національної стратегії реформування системи юстиції стосовно дітей до 2023 року.

Щодо термінології, як зазначає дослідник М. Веселов, поняття «профілактика», «запобігання», «попередження» та «превенція» тісно пов'язані та часто використовуються як взаємозамінні, хоча не є ідентичними. У нормативних актах термін «попередження» може позначати примусовий або застережний акт. У контексті роботи з неповнолітніми, термін «ювенальна превенція» вважається ширшим, оскільки він включає не лише профілактичні заходи, а й активні дії, спрямовані на припинення будь-яких негативних проявів щодо дитини [79, с. 101].

В українській правовій термінології домінує використання слова «профілактика» (соціальна профілактика, профілактичний облік). Однак, поширення терміна «превенція» сприяє уніфікації національної термінології з міжнародною практикою. У широкому значенні ювенальна превенція є відносно самостійним напрямом у системі ювенальної юстиції, що має чітко визначені об'єкт і суб'єкт правового впливу. Вона також є інтегральною складовою державної антидевіантної та соціальної політики, тісно пов'язаною з інститутами соціального захисту.

Об'єктом превентивного впливу є поєднання двох груп чинників: суб'єктивних (поведінка та особистість дитини) та об'єктивно-соціальних (зовнішнє середовище дитини: сім'я, освітні заклади, громада, медіа).

Завдання ювенальної превенції охоплюють комплекс заходів, спрямованих на соціально-правовий захист та психологічну реабілітацію найбільш вразливих груп дітей. До них належать:

- запобігання бездоглядності та здійснення поліцейського піклування;
- ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях;
- забезпечення нормального фізичного та психічного розвитку неповнолітніх;
- профілактика агресивних форм поведінки та сприяння позитивним змінам в особистості дитини;

- запобігання вчиненню адміністративних і кримінальних правопорушень, а також ведення профілактичного обліку схильних до них дітей;
- участь у розшуку дітей, зниклих безвісти;
- захист дітей від шкідливого впливу медіа та ризикованих звичок (вживання алкоголю, тютюну, участь в азартних іграх).

Ювенальна превенція значною мірою перетинається з профілактикою і часто є формою соціально-управлінської діяльності [79, с. 102].

Залежно від підходу до організації та спрямованості, ювенальна превенція поділяється на кілька видів [79, с. 103]. За функційною спрямованістю ювенально-девіантна – спрямована на запобігання відхиленням у поведінці та ювенально-протекційна – орієнтована на захист прав та інтересів неповнолітніх.

За характером спрямованості та об'єктом впливу вона, в свою чергу, поділяється на загальну – спрямована на всіх неповнолітніх та спеціальну – орієнтовану на конкретні групи дітей з особливими потребами. За масштабами та територією здійснення розрізняють загальнодержавну, регіональну, місцеву, муніципальну та локальну, які охоплюють відповідно всю країну, регіони, міста, райони або конкретні організаційні одиниці [79, с. 103].

3.3. Діяльність Центрів пробації для неповнолітніх в Україні та світі

Термін «пробація» походить від латинського слова «probatio», що означає «випробування». У контексті міжнародного права ця юридична категорія визначає назву та основні функції інституту, який історично займається організацією роботи з особами, визнаними винними у злочині, але яким не було призначено покарання у вигляді позбавлення волі або яких звільнили з-під варті. У широкому розумінні, пробація є формою соціально-правового контролю, що поєднує виховний вплив на правопорушників, які перебувають

на волі на умовах випробування. Основний зміст пробації полягає у встановленні судом певних обмежень та обов'язків для правопорушника з метою його соціальної реабілітації [80].

Пробація, як система заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до правопорушників, які перебувають на волі, відіграє критично важливу роль у роботі з неповнолітніми. Вона спрямована не лише на нагляд, але й на соціальну реінтеграцію, освіту, психологічну підтримку та запобігання рецидиву. Центри пробації є ключовими інституціями, що реалізують цю функцію, адаптуючи її до специфічних потреб юних правопорушників.

В Україні система пробації для неповнолітніх була запроваджена відносно недавно, з прийняттям Закону України «Про пробацію». Спеціалізовані підрозділи пробації працюють з дітьми, звільненими від відбування покарання з випробуванням, тими, хто засуджений до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також у процесі досудового розслідування. Основна мета української моделі – не карати, а відновлювати соціальні зв'язки, допомагати в отриманні освіти та професії, проводити індивідуальні корекційні програми, спрямовані на зміну девіантної поведінки. Українські центри пробації намагаються посилити співпрацю з місцевими громадами, освітніми та соціальними службами, щоб забезпечити комплексну підтримку дитини та її сім'ї.

На світовій арені підходи до пробації неповнолітніх є більш різноманітними, але об'єднані спільною філософією відновного правосуддя та принципом «найкращих інтересів дитини». Наприклад, у країнах Скандинавії, таких як Норвегія та Швеція, особливий акцент робиться на деінституалізації та активному залученні соціальних служб. Їхні центри пробації функціонують як інтегровані служби, де висококваліфіковані соціальні працівники та психологи тісно співпрацюють з підлітками, фокусуючись на причинах, що призвели до злочину. Часто використовуються так звані «конференції сімейних груп», де

рішення про майбутнє підлітка ухвалюється спільно з його родиною та громадою.

У Сполученому Королівстві та США діє більш структурована система пробації неповнолітніх, яка часто включає обов'язкові програми, такі як управління гнівом, терапія наркозалежності, курси професійної підготовки та комендантська година. У деяких штатах США існують спеціалізовані суди для неповнолітніх та інтенсивні програми нагляду, які поєднують строгий контроль з інклюзивними освітніми та лікувальними послугами. Тут центри пробації є важливим містком між системою правосуддя та соціальними ресурсами громади.

Нідерланди відомі своєю інноваційною моделлю, де пробація тісно інтегрована в загальну систему ювенальної юстиції, з акцентом на швидке втручання та мінімізацію впливу формального кримінального процесу. Програми часто включають інтенсивну роботу з батьками та школою, що підкреслює сімейний та освітній контекст девіантної поведінки.

Впровадження інституту пробації в Україні у 2015 році згідно з Законом «Про пробацію» стало вирішальним кроком у формуванні принципово нової стратегії роботи з неповнолітніми, які вчинили правопорушення. Цей законодавчий акт змінив пріоритети кримінального права, відсунувши покарання у вигляді позбавлення волі на другий план і вивівши пробацію в ранг ключового елементу кримінально-правової системи. Як новаторський і сучасний механізм, ювенальна пробація відкриває розширені можливості у сфері правосуддя України.

З 2017 року в Україні розпочалося заснування перших центрів ювенальної пробації. Головне завдання цих установ полягає у розробці та здійсненні пробаційних програм, що відповідають міжнародним стандартам із захисту інтересів особистості, суспільства та держави. Ці програми націлені на корекцію поведінки неповнолітніх віком від 14 до 18 років, які були засуджені або звільнені від покарання з випробуванням, а також на запобігання їхньому повторному вчиненню злочинів.

Функціонування органів пробації, що працюють із неповнолітніми, переважно регламентується Законом України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року [80] та Типовим положенням про сектор ювенальної пробації від 18 серпня 2017 року [81]. Уповноваженим органом, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та проведення пробації для підлітків, є Сектор ювенальної пробації. Цей Сектор є відокремленим підрозділом (без статусу юридичної особи) і перебуває у підпорядкуванні Державної установи «Центр пробації».

Відповідно до статті 12 Закону України «Про пробацію», заходи пробації застосовуються до осіб у віковій категорії від 14 до 18 років. Окрім стандартних обов'язків та контролю, органи пробації здійснюють низку спеціалізованих заходів для цієї групи, що підкреслюють соціально-виховний пріоритет:

Розширені соціально-виховні заходи – проводиться додаткова соціально-виховна робота у тісній співпраці з органами та службами у справах дітей, а також зі спеціалізованими установами та закладами, діяльність яких спрямована на соціальний захист і попередження правопорушень. Органи пробації забезпечують залучення неповнолітніх до навчального процесу з метою здобуття ними повної загальної середньої освіти. За необхідності, до соціально-виховної роботи активно залучаються батьки або інші законні представники неповнолітнього.

Встановлюється обмеження на спілкування неповнолітніх підопічних із дорослими суб'єктами пробації, зокрема через визначення окремих днів для відвідування для кожної категорії осіб. У роботі з неповнолітніми застосовуються спеціально розроблені програми, методики та інструменти [83].

Для вдосконалення системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні було створено спеціальну організаційну мережу ювенальної пробації. Ця мережа включає 14 центрів ювенальної пробації, які стратегічно розміщені у великих містах: Дніпро, Кривий Ріг, Мелітополь, Запоріжжя, Маріуполь, Київ, Львів, Житомир, Рівне, Миколаїв, Одеса, Харків, Кропивницький і Полтава. Кожен із цих центрів укомплектований штатом із чотирьох фахівців:

начальник, інспектор, соціальний працівник і психолог. З метою забезпечення високої якості роботи, персонал, який безпосередньо взаємодіє з неповнолітніми, регулярно проходить підвищення кваліфікації за спеціально розробленою освітньою програмою.

Ключова перевага пробації для підлітків полягає у тому, що їхнє виправлення та соціалізація відбувається в умовах громади. Це дозволяє уникнути відриву від суспільства та сім'ї, що є критично важливим для мінімізації травматичного впливу, який неминуче виникає під час перебування в закладах позбавлення волі.

Головна мета цих центрів – надання широкого спектру послуг, які повною мірою відповідають усім потребам неповнолітніх, що вчинили правопорушення. Це передбачає комплексну діагностику проблемних аспектів їхнього життя, включаючи: сімейне оточення; освітній процес; організацію дозвілля; взаємовідносини з однолітками; особистісні характеристики; ставлення до вживання психоактивних речовин; готовність до позитивних змін. На основі аналізу здійснюється індивідуальна соціально-виховна робота та вживаються відповідні корекційні заходи [84].

В Україні функціонують регіональні офіси пробації в усіх 24 областях, при цьому лише у Волинській області їхня кількість становить 18 філій Центру пробації України. З метою підвищення ефективності роботи інституту ювенальної пробації, активно вивчається міжнародний досвід.

У 2023 році українська делегація здійснила візит до Латвії для ознайомлення з її системою пробації. Фокус вивчення охоплював такі аспекти: методи здійснення пробаційного нагляду; практика виконання громадських робіт; процедури складання досудових доповідей; принципи електронного моніторингу; організація розподілу робочого навантаження та контроль якості управління справами пробації.

Згідно зі звітом про відрядження, яке відбулося з 3 по 9 грудня 2023 року, Латвія започаткувала свою систему пробації у 2003 році, коли відповідальність за альтернативні види покарань була передана від поліції до її компетенції. В

країні діє 27 офісів пробації. Загальна чисельність персоналу складає 427 працівників, з яких 14% задіяні в центральному апараті. Більшість працівників мають статус державних службовців. Формування державної політики та фінансування системи здійснюється Міністерством юстиції.

З початку 2023 року у Латвії запроваджено обов'язкове виховне спостереження в рамках пробації для дітей віком від 11 років до досягнення віку кримінальної відповідальності. Цей захід призначається рішенням суду на строк від 1 до 3 років. Робота включає заходи як із самою дитиною, так і з її батьками. До процесу залучаються місцеві органи та служби, які займаються питаннями опіки та захисту дітей. Завдання для всіх учасників визначає мультидисциплінарна команда, котра координується Службою пробації Латвії, яка організовує засідання, встановлює завдання та узагальнює результати виконання [85].

В Нідерландах пробація існує понад 200 років. Витоки йдуть від потреби сприяти соціальній адаптації осіб, які звільняються з в'язниці. Від початку існування фінансування пробації забезпечувалося за кошти внесків громади, і вона функціонувала як недержавна організація. Згодом фінансування пробації перейшло на державний бюджет. Сьогодні формування державної політики в галузі пробації, а також її фінансування, здійснюються Міністерством юстиції [86]. З початку 2011 року в Нідерландах запроваджено модель (ZSM) – «якнайшвидше втручання». Дана модель передбачає втручання на початковому етапі, відразу після отримання повідомлення про правопорушення і забезпечує співпрацю між поліцією, прокуратурою, пробацією та службами захисту дітей та жертв [87].

Таким чином, центри пробації для неповнолітніх по всьому світу відходять від суто каральної функції до відновної та соціально-орієнтованої моделі. Вони є важливими інструментами для забезпечення того, щоб помилки дитинства не визначали все подальше життя молодій людині, пропонуючи другий шанс через освіту, підтримку та реінтеграцію в суспільство.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретико-методологічних засад ювенальної політики підтверджує її комплексний та міждисциплінарний характер, що визначає її як ключовий елемент у системі забезпечення безпеки та соціального благополуччя неповнолітніх. Було встановлено, що концептуальні засади ювенальної політики ґрунтуються на пріоритеті найкращих інтересів дитини, її безумовному праві на захист, розвиток та соціалізацію. В рамках цього розділу було уточнено зміст ключових понять: «ювенальна політика», «безпека дитини» та «соціальний захист».

Аналіз міжнародно-правової бази (зокрема Конвенції ООН про права дитини, стандартів і правил ООН) довів, що Україна ратифікувала та взяла на себе значні зобов'язання щодо захисту прав дитини, інтегруючи ці принципи у власне законодавство. Водночас дослідження вітчизняної нормативно-правової бази виявило, що хоча законодавство є досить розгалуженим, воно вимагає подальшої систематизації та гармонізації, особливо в частині чіткого розмежування функціоналу різних суб'єктів ювенальної політики та посилення профілактичного компонента. Таким чином, теоретичне осмислення та правовий аналіз, проведені у першому розділі, створюють міцний методологічний фундамент для подальшого дослідження практичних механізмів реалізації ювенальної політики, особливо в умовах нових викликів.

Визначена в даному розділі роль ювенальної політики у системі безпеки дитини виходить за межі виключно правоохоронної діяльності та охоплює освітню, медичну та соціальну сфери. Це підкреслює, що ефективна ювенальна політика має бути кроссекторальною та забезпечувати системний підхід до вирішення проблем дитинства. Зроблені теоретичні висновки будуть використані як основа для оцінки ефективності наявних механізмів та розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення системи захисту та соціального благополуччя неповнолітніх в умовах сучасних криз.

Проаналізувавши механізми формування та реалізації ювенальної політики, слід констатувати, що процес її становлення в Україні має виразний кроссекторальний характер, який передбачає залучення не лише правоохоронних та судових органів, а й соціальних служб, освітніх та медичних закладів, а також громадянського суспільства. Такий підхід є можливим для забезпечення комплексної захисту прав дитини. Однак, незважаючи на законодавче закріплення міжвідомчої взаємодії, на практиці існують значні виклики, пов'язані з недостатньою координацією, розмиванням відповідальністю та браком уніфікованих стандартів на місцевому рівні.

Специфіка реалізації ювенальної політики набула критичного значення в умовах повномасштабної війни, де вона виступає не просто регулятором, а критичним фактором безпеки. Війна кардинально змінила пріоритети, фокусуючи увагу на питаннях евакуації, тимчасового переміщення, психологічної травматизації та запобігання торгівлі людьми та експлуатації. В умовах масового внутрішнього переміщення та руйнування інфраструктури, традиційні механізми ювенальної превенції та реінтеграції виявилися недостатніми чи неефективними. Тому ключовим елементом реалізації політики стало оперативне реагування, швидке забезпечення життєво необхідних послуг та створення безпечних просторів для дітей, що потребує децентралізації повноважень та посилення ролі територіальних громад.

Особливості соціального захисту неповнолітніх в умовах війни виявили його подвійне навантаження: необхідність не лише продовжувати звичну роботу (усиновлення, опіка, підтримка сімей), а й масово вирішувати нові проблеми, пов'язані з втратою батьківського піклування (діти-сироти війни), інвалідизацією та психосоціальною підтримкою. Система соціального захисту потребує негайного посилення ресурсами та фахівцями, особливо психологами та соціальними працівниками, які працюють із травмою. Забезпечення захисту прав та інтересів дітей-ВПО (внутрішньо переміщених осіб) та дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, стає головним викликом і потребує гнучких, індивідуалізованих підходів та активного залучення

міжнародної гуманітарної допомоги для забезпечення соціального благополуччя українських дітей.

Проведено оцінку ефективності наявної ювенальної політики в Україні, яка засвідчила її неоднозначний характер. З одного боку, існують законодавчі та інституційні засади, що відповідають міжнародним стандартам. З іншого боку, фактична ефективність стримується низкою факторів, серед яких: недостатнє фінансування, низька міжвідомча координація, брак уніфікованих методик роботи з різними категоріями неповнолітніх та, особливо, кризові виклики, спричинені війною. Удосконалення системи безпеки та соціального благополуччя дітей визначено як стратегічне завдання, що потребує впровадження інноваційних соціальних технологій та елементів цифрової юстиції для підвищення оперативності та адресності надання послуг. Ключовим моментом є також посилення ролі громадськості у моніторингу та реалізації політики, а також розширення міжнародної співпраці для обміну досвідом та залучення зовнішніх ресурсів, особливо у сфері психосоціальної реабілітації.

Детальний аналіз роботи ювенальної превенції виявив необхідність її глибокої трансформації від переважно карально-реактивної моделі до проактивної та превентивно-орієнтованої. Заходи щодо удосконалення мають включати посилення кадрового потенціалу (підготовка спеціалізованих офіцерів), розробку стандартизованих програм раннього виявлення ризиків у сім'ях та школах, а також ефективну взаємодію з соціальними службами та психологами. Комплексна стратегія удосконалення ювенальної політики має спиратися на інновації (цифровізація, нові технології), профілактику (трансформація ювенальної превенції) та реінтеграцію (посилення пробаційних механізмів). Реалізація цих рекомендацій дозволить не лише підвищити ефективність захисту дітей у мирну годину, а й створити стійку та гнучку систему безпеки, здатну ефективно реагувати на виклики, спричинені військовою агресією, забезпечуючи реальне соціальне благополуччя кожного неповнолітнього в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монограф. ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 520 с.
2. Опацький Р. М. Стратегічне планування в сфері формування та реалізації ювенальної юстиції. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2012. № 3. С. 132-136.
3. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посібник / Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т.; за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. Ірпінь, 2000. 304 с.
4. Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
6. Терещук Г. Окремі аспекти реформування системи ювенальної юстиції в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 1 (9). 2017. С. 53–56.
7. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України №597/2011 від 24.05.2011 *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 16. с. 73.
8. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1039-р від 12.10.2011 р. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 208.
9. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015 р. № 40–41. с. 1970.
10. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо

реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України № 1065-VI від 05.03.2009 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. ст. 395.

11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. ст. 35.

12. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. ст. 142.

13. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України № 2558-III від 21.06.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. ст. 213.

14. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України № 2789-III від 15.11.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. ст. 70.

15. Опацький Р.М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монограф. / Р.М. Опацький ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2020. 520 с.

16. Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх : Рекомендація N Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24.09.2003 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_865 (дата звернення 12.02.2024) (дата звернення: 10.10.2025 р.)

17. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність: моногр. І. Х. : Золота миля, 2014. 280 с.

18. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

19. Ігнатенко, К. (2021). Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України. *Social Work and Education*, Vol. 8, No. 3. pp. 329-340. DOI: 10.25128/2520-6230.21.3.2

20. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні.

URL:

<https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DC>

21. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 12.11.2025)

22. Основні положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf (дата звернення : 02.10.2025)

23. Фулей Т. Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: суть та методика використання в суддівській освіті. DOI [10.37566/2707-6849-2019-3\(28\)-6](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2019-3(28)-6)

24. Міжнародна організація праці (МОП). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2609-labour> (дата звернення 12.11.2025)

25. Цебенко С.Б. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і протоколи до неї. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/135.pdf (дата звернення: 02.10.2025)

26. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) URL: <https://www.unicef.org/ukraine/about-unicef> (дата звернення 12.11.2025)

27. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.04.2024 р. (дата звернення : 02.10.2025)

28. Декларація про безпеку шкіл. URL: <https://protectingeducation.org/wpcontent/uploads> (дата звернення : 02.10.2025)

29. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 898-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.09.2025 р.)

30. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» Указ Президента України «від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>. (дата звернення : 02.10.2025)

31. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. No 1027-р

32. Хмелевська Н.В. Концепція розвитку ювенальної юстиції в Україні. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.23> (дата звернення : 02.10.2025)

33. Haines K., Case S. Positive Youth Justice: Children First, Offenders Second. Bristol University Press, 2015.

34. Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення (затв. наказом Міністерства юстиції України від 21.12.2023 р. No 1116/5). Порядок реалізації пілотного проєкту URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text> (дата звернення : 02.10.2025)

35. Гаджула В.В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0cef8b67-40d5-429c-b4e3-c71da3ca4862/content>

36. Молчанов Р. Ю. Цілеформування державної ювенальної політики: вихідні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 86: частина 3 ОІ <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.62>

37. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України № 311/2008 від 15 лютого 2008 року.

38. Гусак А.П. Напрямки ресоціалізації неповнолітніх злочинців, що засуджені за насильницькі злочини, в умовах позбавлення волі. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 190–194.

39. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31, ст. 241.

40. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2009, № 29, ст. 395.

41. Правова система України: історія, стан та перспективи: В 5 т. / В.І.

Борисов, Ю.В. Баулін, Т.В. Варфоломієва та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса. Х.: Право, 2008. Том 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. 840 с.

42. Opatsky Roman Identifying priorities in the formulation and implementation of a national doctrine of juvenile policy in Ukraine. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 143–147.

43. Скакун О.Ф. Право, законність, правопорядок: їх взаємозалежність і тенденції розвитку. Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. Х.: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. С. 52–61.

44. Мачужак Я. В. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів. *Відновне правосуддя*. 2005. №3 (2), С. 9–15.

45. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210- 219. 20. Веселов М.Ю. Адміністративно-правове регулювання функціонування ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 20 (33). С. 77- 81.

46. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі : Постанова Верхов. Ради України від 13.03.2014 р. № 874-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text> (дата звернення: 19.09.2025).

47. Миргород-Карпова В.В, Шлапко Т.В. Принципи ювенальної юстиції та захист основоположних прав і свобод неповнолітніх осіб. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 32/2022. С. 233-241.

48. Коваль І. (2023). Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Т. 10. № 2(38). С. 66-71.

49. «Нерозквітлі»: порушення прав українських дітей на тимчасово

окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2023. URL : <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/vstup> (дата звернення : 02.10.2025)

50. Захист прав дітей в умовах воєнного стану : зб. нормат.-прав. актів / уклад.: д.ю.н., проф., Засл. юрист України Л. Р. Наливайко; д.ю.н., проф. І. О. Грицай; к.ю.н., доц. Ц. В. Оганісян. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 452 с.

51. Герасимчук Д. Права дітей під час війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricpresshall/3715651-prava-ditej-pid-cas-vijni.html>

52. Сірант М. М., Маркін С. І. Захист прав дитини в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 2. С. 694-696.

53. ЮНІСЕФ – українцям: програма грошової допомоги Спільно. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/> (дата звернення: 15.08.2025).

54. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : Колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с.

55. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. Музей воєнного дитинства. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legalframework/> (дата звернення: 04.09.2025 р.)

56. Діти війни URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 30.09.2025 р.)

57. Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. HIGHER SCHOOL OF ADVOCACY. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-diteishho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 02.09.2025 р.)

58. Агаркова Н. Скільки українських дітей за кордоном: понад мільйон дошкільнят та мільйон школярів. PROUKRAINU.BLESK.CZ. URL: (<https://proukrainu.blesk.cz/skilky-ukrainskykh-ditei-za-kordonom-ponad-milion-doshkilniat-ta-milion-shkoliariv/>) (дата звернення: 03.09.2025 р.)

59. Дітям в Україні потрібно, щоб ця війна припинилася, адже вона

ставить під загрозу їхнє майбутнє. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/pressreleases/children-ukraine-need-end-war> (дата звернення: 10.10.2025 р.)

60. Чат-бот «Дитина не сама: Інструкція з турботи» URL: <https://spilnoteka.org/chat-bot-dytyna-ne-sama-instrukciya-z-turboty/> (дата звернення: 02.10.2025)

61. «Від будинку до домівки»: Фондація Олени Зеленської та ЮНІСЕФ запускають спільну ініціативу для покращення житлових умов дітей у великих прийомних родинах URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/%22vid-budynku-do-domivky%22> (дата звернення: 02.10.2025)

62. Гуманітарні грошові виплати: соціальний захист для вразливих родин із дітьми в Україні <https://www.unicef.org/ukraine/stories/humanitarian-cash-transfers> (дата звернення : 02.10.2025)

63. Соціальна допомога та виплати в умовах воєнного стану <https://www.kmu.gov.ua/news/socialna-dopomoga-ta-viplati-v-umovah-voyennogo-stanu> (дата звернення : 02.11.2025)

64. Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери: Проект закону України від 24.06.2024 р. N 11377. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI11303I?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=vriz&utm_campaign=LIGA360_new (дата звернення: 02.11.2025)

65. Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС). URL: <https://www.msp.gov.ua/e-servis/yeisss> (дата звернення : 02.10.2025)

66. Тренінговий центр прокурорів України. URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/kalendarni-plany/dlya-prokuroriv/> (дата звернення: 02.10.2025)

67. Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів: Наказ Генерального прокурора від 15 червня 2021 року № 200

68. Плева К. В., Степанова Г. М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету Національного*

університету «Одеська юридична академія». 2018. № 1. С. 118- 123.

69. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*, 2015. № 3. С. 174–184.

70. Міщук І. В. Ювенальна юстиція як метод правового захисту неповнолітніх правопорушників у зарубіжних країнах (на прикладі США, Франції, Німеччини, Швеції). *Приватне та публічне право*. 2018. № 1. С. 88–92.

71. Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану, м. Одеса, 31 травня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. 250 с.

72. Уткіна К. С. Актуальність застосування «зеленої кімнати» та «кризової кімнати, дружньої для дітей» для опитування та допиту неповнолітньої особи. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану*, м. Одеса, 31 травня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С.

73. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ міністерства Внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення 12.02.2024) (дата звернення : 02.10.2025)

74. Блінова Г. О., Прокопов С. О. Інформаційне забезпечення підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: науково-практичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 64 с.

75. Костенко Я.В. Психологічні та правові особливості дитячої злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(21). Т. 2. С. 134.

76. Причини правопорушень серед дітей та відповідальність за їх скоєння. URL: <https://gorodyshe.gr.org.ua/prychyny-pravoporushen-sered-ditej-ta-vidpovidalnist-za-yih-skoeyennya/> (дата звернення 12.11.2025)

77. Романова А.С. Ювенальна превенція під час війни: особливості реалізації повноважень. URL: <https://app-journal.in.ua/wp->

<content/uploads/2022/11/75.pdf> (дата звернення 12.09.2025)

78. Про охорону дитинства: Закон України від 14.07.2023 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T012402?an=778531> (дата звернення 12.09.2025)

79. Веселов М. Ю. Ювенальна превенція в системі ювенальної юстиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 98–104.

80. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII URL: https://kodeksy.com.ua/pro_probatsiyu.htm (дата звернення 12.09.2025)

81. Типове положення про сектор ювенальної пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2649/5 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z1031-17> (дата звернення 12.09.2025)

82. Михайлова І. Пробація щодо неповнолітніх як механізм запобігання злочинам неповнолітніх. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. С. 224–229. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/51.pdf> (дата звернення 12.08.2025)

83. Пробація України URL: <https://www.probation.gov.ua/%d0%ba%d0%b0%d0%bd%d0%b0%d0%b4%d0%b0/> (дата звернення 12.08.2025)

84. Центри ювенальної пробації. URL: <https://www.probation.gov.ua/%D1%8E%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/> (дата звернення : 02.10.2025)

85. Філія Центру пробації у Волинській області. URL: <https://www.probation.gov.ua%d1%84%d1%96%d0%bb%d1%96%d1%8f-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80%d1%83-%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%97-%d1%83-%d0%b2%d0%be%d0%bb%d0%b8%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96%d>

[0%b9-%d0%be%d0%b1/](#) (дата звернення: 02.10.2025)

86. Звіт про результати службового відрядження української делегації до Республіки Латвія 03-09 грудня 2023 року м. Рига, Латвія. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Ati3t4iRu8WdWQmNODikJs-1BkpSOg3M/view> (дата звернення 12.09.2025)

87. Звіт про результати службового відрядження за кордон представників Центру пробації у складі міжвідомчої делегації від України до Нідерландів у період з 26 по 30 листопада 2018 року. URL: <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2-%D0%9D%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8-2018.11.26-30.pdf> (дата звернення 11.10.2025)

АНОТАЦІЯ

Кошелюк Р.П. Формування та реалізація ювенальної політики в Україні як чинник безпеки та соціального захисту. Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра ОПП «Управління в системі соціального забезпечення». Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2025.

Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, списку використаних джерел.

Робота присвячена комплексному дослідженню ювенальної політики як невід'ємної складової системи безпеки та соціального захисту неповнолітніх в Україні, з особливим акцентом на виклики, спричинені воєнним станом.

У першому розділі окреслено теоретико-методологічні засади ювенальної політики, розглянуто її концептуальні засади та уточнено зміст ключових понять. Проведено аналіз наявної міжнародно-правової та української нормативно-правової бази, що регулюють питання захисту та безпеки дитинства. Другий розділ присвячено вивченню механізмів формування та реалізації ювенальної політики, зокрема у кроссекторальному вимірі. Особливу увагу приділено специфіці реалізації ювенальної політики в умовах повномасштабної війни, аналізуючи її як критично важливий чинник безпеки а також особливості соціального захисту неповнолітніх в Україні в умовах війни. У третьому розділі здійснено оцінку ефективності поточної ювенальної політики, визначено шляхи удосконалення системи безпеки і соціального благополуччя неповнолітніх. Запропоновано впровадження інноваційних соціальних технологій, елементів цифрової юстиції, посилення ролі громадянського суспільства та міжнародної співпраці. Проаналізовано роботу ювенальної превенції та діяльність Центрів пробації для неповнолітніх в Україні та світі.

Ключові слова: ювенальна політика, соціальна сфера, соціальний захист, ювенальна превенція, пробація.

SUMMARY

Koshelyuk R.P. Formation and Implementation of Juvenile Policy in Ukraine as a Factor of Security and Social Protection. Manuscript.

Master's qualification work in the educational and professional program «Management in the social welfare, system» specialty 232 Social Welfare. – Lutsk National Technical University. – Lutsk, 2025.

The qualification work consists of an introduction, three chapters, conclusions and a list of sources used.

The work is devoted to a comprehensive study of juvenile policy as an integral part of the security and social protection system for minors in Ukraine, with a special emphasis on the challenges caused by martial law. The first section outlines the theoretical and methodological foundations of juvenile policy, examines its conceptual foundations, and clarifies the content of key concepts. An analysis of the existing international legal and Ukrainian regulatory framework regulating the protection and safety of childhood is conducted. The second section is devoted to the study of the mechanisms for the formation and implementation of juvenile policy, in particular in the cross-sectoral dimension. Particular attention is paid to the specifics of the implementation of juvenile policy in conditions of full-scale war, analyzing it as a critically important factor of security, as well as the features of the social protection of minors in Ukraine in conditions of war. The third section assesses the effectiveness of the current juvenile policy, identifies ways to improve the security and social well-being of minors. The introduction of innovative social technologies, elements of digital justice, strengthening the role of civil society and international cooperation is proposed. The work of juvenile prevention and the activities of Probation Centers for minors in Ukraine and the world are analyzed.

Keywords: juvenile policy, social sphere, social protection, juvenile prevention, probation.